

קונדרים

מאמרים ועיונים
בהלכה ומנהג ועניינים שונים

גליון י"ג

בבב הנעדרה באה א המולך והסירה את שמלת שביה בתמלה והחננום די כלא
להחיה כמאמר תבא ובהחננום אובילם צבי וצביה בצבי יבואו ודמענה על
למיה ובריה כדונה דתמלה בדימעה לעולם לין הדרא דיקנא. הן שמועין להתפלל כאי יתשא
הבקר היה בגמירות יריע לו ונמשו לו חיה וידי אדם משפנות לקבל השגבה ותמלה היא וזה פניה.
הכב מלאמנין כחו בארעא ושמיא. בפרטו בהיותו יוצא ובא בעקבי דצאן אשר גבלו ראשט' מדי
חטיא. המיוקדי על פי פסגים ופוסלים הן החיים היה. מרנא ורבנא הנשל גדול אביהן של ישראל
ומשה היה. דועד ישרא בספרו ספר אהבה הפלא עצה הגדיל הושיה. נאם סס לו חוק ומשפטו כמעין
המתגבר חבנו מיא. כי כמו שאין להנסיף ולמרוע בנילי דהלכות איסור ויהיה וכאשר סתר לנו
כך היה. כמנו כן בנוסח התפלה עליו אין להוסיף ומננו אין פירוע קל טבל מן שמיא. אשרי אכונש
יששה זאת וצא אדם יחזיק בה ביד חזקה ובקונע נפונה. וככל ידוע היות מרגל ורבנא בכל עטמו
ומנהגותיו הים במול על פיו שוריא שכלילו ואושיא. כאשר העיד גבר בענז ותעצומות הרה
מקדרי נהיראש זרב בספרו פימנ ב' י' פ' ע' ה' א

סיון ה'תשפ"ג (ב'של"ד לשטרות)

קונדרים

מאמרים ועיונים

בהלכה ומנהג ועניינים שונים

בעריכת
דוד צדוק

..... גליון י"ג

מודיעין עילית
סיון ה'תשפ"ג ליצירה - ב'של"ד לשטרות

יוצא לאור ע"י

מכון "נצח יוסף"
לחקר המסורת

ע"ש רבי יוסף ב"ר חיים צאלח ז"ל

פקס: 1538-9286615

דוא"ל: kunderis.m@gmail.com

© ה'תשפ"ג (2023)

כל הזכויות שמורות לעורך

לקבלת קובץ זה (במייל) ללא תמורה

יש לפנות לכתובת דוא"ל הנ"ל

(ניתן להעבירו ולהפיצו הלאה ותעב"ט)

על גבי הכריכה:

קטע מתוך הקדמת מהרי"ץ ז"ל לתכלאל עץ חיים. בו מצויין את אשר אין להוסיף או לגרוע במילי דהלכות או בנוסח התפילה ממה שפטר לנו הרמב"ם ז"ל, ועיי"ע שם.
(צילום מתוך תכלאל עץ חיים כת"י [המכונה כת"י רצאבי], מעובדו המנוח הרה"ג יוסף רצאבי ז"ל, תנצב"ה.)

תוכן העניינים

עמוד

ד מעט העורך

~ ~ ~

ה סימן צח זמן קרית שמע של שחרית והמסתעף מכך

יז סימן צט בדין גוי שעשה מלאכה בשבילו ובשביל ישראל

כב סימן ק הערה בענין הנהגה מדברי תורה לדעת הרמב"ם

~ ~ ~

כד ספר "זמירות ישראל" בהעתקת מהרי"ץ

~ ~ ~

ל תעלומת מדרש הגדול ותעמולתו

~ ~ ~

מעט העורך

בנוהג שבעולם, עורך קובץ או ירחון וכדו', צריך הוא לחוות דעים ולהגג אמרים בפתיחת כל גליון וגליון מגליונותיו, גם במחיר המצאת יש מאין.

אך מכיון שאיני מומחה בהמצאות מסוג אלו, על כן לא דרכתי קסתי עתה בפתחי השער.

סימן צח

זמן קרית שמע של שחרית והמסתעף מכך

שעות ביום. אולם מלשון הירושלמי מוכח, שלא נאמר זה אלא בשוכח, אך לכתחילה יש לקרותה בעונתה, דהיינו עם הנץ החמה.

~ ~ ~

כתב הרי"ף (ברכות דף ד:), וז"ל, מתני',

מאימתי קורין את שמע וכו'. גמרא, תניא ר"מ אומר, כדי שיכיר בין זאב לכלב. רבי יהודה אומר, כדי שיכיר בין חמור לערוד. אחרים אומרים, כדי שיראה חבירו ברחוק ארבע אמות ויכירנו. אמר רב הונא, הלכה כאחרים. אמר אביי, לתפלין כאחרים, לקרית שמע כותיקין. דאמר רבי יוחנן, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. תניא נמי הכי, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ונמצא מתפלל ביום. א"ר זירא, מאי קראה, 'ייראוך עם שמש'. וכן הלכתא.

אלא מיהו, לית כל איניש יכול לכווני ולמעבד כי הא מילתא.

ואפילו הכי, מצוה למיקרי קודם הנץ החמה מעט, כדי שלא יתפלל אלא לאחר הנץ החמה, שנמצא מתפלל ביום, ואע"פ שאינו עם הנץ החמה דוקא. עכ"ל הרי"ף.

תנן בברכות (פ"א מ"ב), מאימתי קורין את שמע בשחרית, משיכיר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר, בין תכלת לכרתי. וגומרה עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר, עד שלש שעות, שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות וכו'. ע"כ.

איתא בבבלי (ברכות דף י:), רבי יהושע

אומר, עד שלש שעות. אמר רב יהודה אמר שמואל, הלכה כרבי יהושע. ע"כ.

ואיתא בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב), עד

הנץ החמה. רבי זבדיה בריה דרבי יעקב בר זבדי בשם רבי יונה, כדי שתהא החמה מטפטפת על ראשי ההרים. רבי יהושע אומר, עד ג' שעות. רבי אידי ורב המנונא ורב אדא בר אחא בשם רב, הלכה כרבי יהושע בשוכח. רבי הונא אמר, תרין אמוראין, חד אמר בשוכח, אגיב ליה חבריה וכי יש הלכה בשוכח. כך הוא הלכה, ולמה אמרו בשוכח, כדי שיהא אדם מזורז בעצמו לקרותה בעונתה. ע"כ.

הנה מסתימת לשון הבבלי, משמע

לכאורה שהלכה כרבי יהושע לקרותה אפילו לכתחילה עד שלש

קודם שתנץ החמה, ושאם קרא לאחר שתנץ החמה הרי זה דיעבד. וכן מוכח מלשונו שאמר 'שמא יטעו ותנץ החמה קודם ק"ש ויעבור זמן לכתחלה'. ולפי זה הסביר את כוונת הרי"ף, דמיירי לענין קרית שמע, שלא יפסידו קריאתה עם הנץ.

אמנם, הגם שאכן כן משמע מדברי הרי"ף שזמן קרית שמע

לכתחילה הוא דוקא קודם הנץ החמה, ושלאחר מכן הוי דיעבד. אך לכאורה, מלשון הרי"ף משמע, שלא נתכוין ביותר, אלא לענין זמן תפילת שמו"ע של שחרית, שלא יבואו לטעות ולהתפלל שמו"ע קודם שתנץ החמה, שעדיין אינו זמן תפילה, שהרי יש לו להתפלל אותה ביום [לאחר הנץ החמה]. ולפיכך אמר הרי"ף, שעדיף שיקראו ק"ש סמוך מאד להנץ החמה ויתפללו שמו"ע אף לאחר הנץ החמה [שאו ודאי יתפללו שמו"ע ביום], מאשר שיקדימו לקרות ק"ש הרבה קודם הנץ החמה ויטעו להתפלל גם שמונה עשרה מקודם הנץ.

וכנראה דייק זאת הרי"ף, מהא דאמר אביי דלקרית שמע הלכה כותיקין. כלומר, שהלכה כמאן דאמר שזמן ק"ש קרוב מאד להנץ החמה, דהיינו ותיקין, וכל זה כדי שיוכלו לסמוך גאולה לתפילה, שהרי אין להתפלל שמו"ע של שחרית קודם הנץ

ברבינו יונה שם על הרי"ף (דף ה. ד"ה וכתב הרי"ף) כתוב בזה"ל, ותמהני עליו על זה הלשון, שזהו מה שהיו עושין ותיקין עצמן, שהיו קורין מעט קודם הנץ כדי שיגמרו עם הנץ ויתפללו מיד ויסמכו גאולה לתפלה. והכי קאמר אלא מיהו לית כל איניש יכול לכווני וכו', דמשמע שבא לומר עת אחרת.

ואומר מורי הרב נר"ו, שכוונת הרי"ף ז"ל היא, דותיקין מפני שהיו משערין בדקדוק, היו מצמצמין ומכוונין שמיד כשיגיעו ל'גאל ישראל' תהיה הנץ החמה. ושאר בני אדם, אינם בקיאים לשער כל כך, ואם יבואו לעשותו, שמא יטעו ותנץ החמה קודם ק"ש ויעבור זמן לכתחלה. ועל כן צריך שלא ישערו בצמצום, אלא בענין שיוכלו לכל הפחות לקרוא קודם הנץ פרשה ראשונה, ושתהיה הנץ החמה מקריאת פרשה ראשונה עד 'גאל ישראל', כי זה נקל הוא לכוון שתהיה הנץ החמה בשיעור גדול כזה. ואע"פ שאינו מכוין בענין הנץ החמה שיהיה כשמגיע ל'גאל ישראל', אין לחוש לזה. שיותר טוב שיקדים הנץ החמה מעט, מלצמצם ביותר ולבוא לידי ספק שמא תעבור השעה. ע"כ הלשון שם ברבינו יונה.

מדברי רבינו יונה מוכח, שיש דין לכתחילה לקרות קרית שמע

אף רבינו הרמב"ם (הלכות ק"ש פ"א הי"א) כתב בזה"ל, ואיזה הוא זמנה ביום, מצותה שיתחיל לקרות קודם הנץ החמה, כדי שיגמור לקרות ולברך ברכה אחרונה עם הנץ החמה. ושיעור זה, כמו עישור שעה קודם שתעלה השמש. ואם איחר וקרא אחר שעלתה השמש, יצא ידי חובתו, שעונתה עד סוף שלש שעות ביום למי שעבר ואיחר. עכ"ל.

מלשוננו כאן, מוכח גם כן, דסבירא ליה כהירושלמי, שלא אמרו הלכה כרבי יהושע [עד שלש שעות], אלא בשוכת, דהיינו דיעבד. אך לכתחילה, יש לקרותה בעונתה עם הנץ החמה. ולפיכך אמר רבינו 'שעונתה עד סוף שלש שעות ביום למי שעבר ואיחר', להורות, שמי שלא קראה בעונתה, נחשב כמי שעבר על מצות חכמים לקרותה בעונתה [עם הנץ החמה].

וכן כתב רבינו מנוח (על הרמב"ם שם) בזה"ל, למי שעבר ואיחר, כלומר, שלא הרחיבו הזמן, אלא למי שעבר ופשע. אבל לכתחילה, צריך כל ירא א-להים לקרות קודם הנץ החמה. עכ"ל.

כמו כן ראיתי לרבינו סעדיה ב"ר דוד עדני ז"ל בפירושו להרמב"ם כאן (מהדורת 'מכון מראה ה'תש"ע, עמוד ל"ז) שכתב בזה"ל, מה החילוק [נדברי רבינו הרמב"ם כאן] בין 'מצותה' ו'זמנה' ו'עונתה'.

החמה אלא לאחריה. משא"כ לדעת שאר רבוותא התם [ר"מ רבי יהודה ואחרים], זמנם מופלג יותר מקודם הנץ החמה, ולפי דעתם הרי לא יוכל לסמוך גאולה לתפילה, שהרי אינו יכול להתפלל שמו"ע קודם הנץ החמה. נמצא, דגם לענין סמיכת גאולה לתפילה אמרו דהלכה כותיקין, ולא רק לענין ק"ש לבדה. דלענין ק"ש לבדה, הרי יכולים היו לפסוק גם כן כשאר רבוותא, ולא דוקא כותיקין.

מכל מקום, מדברי הרי"ף ורבינו יונה, מוכח, דסבירא להו כהירושלמי, שזמן הלכתחילה של קרית שמע, הוא עם הנץ החמה דוקא, ולא לאחר מכן. ואם כן, לא נאמר הלכה כרבי יהושע עד שלש שעות, אלא לענין עבר או שכח ולא קרא אותה בזמנה.

אלא שלדעת רבינו יונה, זמן הנץ החמה הוא סוף זמן קריאתה לכתחילה, ולא תחלת זמן קריאתה. דתחלת זמן קריאתה, לדעתו, היא מקודם לכן, משיראה את חבירו בריחוק ד' אמות עד זמן הנץ החמה, כדכתב שם לעיל מינה (דף ד: ד"ה תניא). משא"כ לדעת הרי"ף, דזמן קריאתה לכתחילה, הוא עם הנץ החמה, ולא קודם לכן. וזהו לדעתו גם סוף זמן קריאתה לכתחילה.

החמה באופק, כדי שתהיה תפלתם עם עלות החמה וכו'. עכ"ל.

נמצא לפי זה, שלדעת רבינו הרמב"ם, אף לכתחילה יש לקרותה אחר הנץ החמה עד שלש שעות ביום. ואם כן לכאורה, הרי זה סותר למה שהוכחנו לעיל מדבריו בהלכות.

~ ~ ~

אך נראה, דבאמת מה שכתב רבינו הרמב"ם בפירושו למשנה, כך היתה דעתו מתחילה, אלא שחזר בו בחיבור וסבר שאין לקרותה לכתחילה אלא עם הנץ החמה, ושכל הקורא אותה לאחר זמן זה הרי זה דיעבד.

שכן שם בחיבור (פ"ב ה"ז) העלה דין זה המובא במשנה שם, וכך כתב בזה"ל, מי שירד לטבול, אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרות קודם שתנץ החמה, יעלה ויתכסה ויקרא. ואם היה מתירא שמא תנץ קודם שיקרא, יתכסה במים שהוא עומד בהן ויקרא וכו'. עכ"ל.

והנה שם באותה הלכה, לא פירש שכל זה דוקא בותיקין הגזהרין לגמור קרית שמע עם הנץ החמה. ומסתימת לשונו שם משמע, שמדבר כן בכל אדם, אלא שסמך על דבריו שם לעיל שכן יש לקרותה לכתחילה סמוך להנץ החמה כותיקין.

~ ~ ~

התשובה, 'מצותה', היא קריאתה בזמנה, אלא שהתחלף העת הזאת [בלשון] ל'זמן' ו'עונה'. 'זמנה', קודם הנץ החמה. ו'עונתה', עד סוף שלש שעות ביום, וזה בעבירה, כלומר ה'עונה'. עכ"ל. הנה אף הוא למד מפשיטות לשון רבינו, ש'עבר' היינו עבירה.

~ ~ ~

תנן בברכות (דף כב:) ירד לטבול, אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרות עד שלא תנץ החמה, יעלה ויתכסה ויקרא. ואם לאו, יתכסה במים ויקרא וכו'. ע"כ.

ואיתא התם בגמרא (דף כה:), ירד לטבול, אם יכול לעלות וכו'. לימא תנא סתמא כרבי אלעזר, דאמר עד הנץ החמה. אפילו תימא רבי יהושע, ודלמא כותיקין. דאמר רבי יוחנן, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה ע"כ.

ממה שדחתה הגמרא מלומר תנא סתמא כרבי אלעזר, לכאורה מוכח, דסתם מתניתין כרבי יהושע, דלכתחילה יכול לקרותה עד שלש שעות ביום, אלא דבמשנה מיירי בותיקין המדקדקין לגומרה עם הנץ החמה.

ואמנם, כך פירש רבינו הרמב"ם במשנה שם בזה"ל, דברי משנה זו, אינם אלא בותיקין שהיו נזהרין לגמור קרית שמע עם עלות

שכן כתב בזה"ל, בתפילה כאחרים, בקרית שמע כותיקין. דאמר רבי יוחנן, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. תניא נמי הכי, רבי יהודה בן תימא אומר, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה וכו'. ואי קארי עד תלת שעי ביממא, נפיק ידי חובתו וכו'. עכ"ל.

ומהא דכתב 'ואי קארי עד תלת שעי ביממא נפיק ידי חובתו', מוכח דדיעבד הוא, ולכתחילה יש לקרותה כותיקין.

~ ~ ~

ברם, איתא בברכות (דף י:), גדול הקורא קרית שמע בעונתה, יותר מהעוסק בתורה. מדקתני הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, מכלל דקורא בעונתה עדיף. ע"כ.

לכאורה מדברי הגמרא הללו מוכח, דאף הקורא קרית שמע לאחר הנץ החמה עד שלש שעות ביום, עליו נאמר 'גדול הקורא קרית שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה', דהא לא בא לאפוקי אלא לקורא ק"ש לאחר שלש שעות שעליו נאמר 'הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה'. וא"כ לכאורה, מכאן ראייה דאף הקורא לאחר הנץ חשיב כלכתחילה, ולא כדיעבד.

אכן, מצאנו להרי"ף שהשמיט הא דאיתא התם בגמרא ברכות (דף כה:): 'אפילו תימא רבי יהושע, ודלמא כותיקין וכו'[, המורה על כך דלא סבירא ליה הכי, אלא כסתם מתניתין דהכי הלכתא [על כל פנים לכתחילה], דבכל אדם מיירי ולא דוקא בותיקין. ומן הסתם, סבירא ליה לרבינו הרמב"ם כדבריו.

וכן כתוב בפירוש רבינו יונה שם על הרי"ף (ברכות דף ד: ד"ה מתני') בזה"ל, ואם לאו יתכסה במים ויקרא, וכל זה דקדקו חכמים בק"ש בזמנה דלכתחילה, כדי שלא תעבור הנץ החמה וכו'. עכ"ל.

אך מה שפירש רבינו מנוח על הרמב"ם (שם) גבי מי שירד לטבול, דזה מיירי באנשים זריזים וזהירים לקרות ק"ש בעונתה, הרי זה סותר למה שפירש הוא עצמו שם לעיל בדעת רבינו שלא הרחיבו הזמן אלא למי שעבר ופשע. ושמא באמת אף הוא נתכוין לזה, אלא דסבירא ליה שאין דברי רבינו במשנה סותרים לדבריו כאן בחיבור, וצ"ע.

~ ~ ~

ואמנם מצאנו לבעל הלכות גדולות (הלכות ברכות פ"א) דאף הוא סבר דלכתחילה יש לקרותה כותיקין, ואם קרא עד שלש שעות ביום יצא כדיעבד ידי חובת קרית שמע בזמנה.

אמר אביי, לתפלין כאחרים לקרית שמע כותיקין. דאמר רבי יוחנן, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. תניא נמי הכי, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ונמצא מתפלל ביום. אמר רבי זירא, מאי קראה, (תלים ע"ב, ה) "יראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים. ע"כ.

ופירש רש"י שם בזה"ל, מאי קראה, דמצוה להתפלל עם הנץ החמה. דכתיב "יראוך עם שמש וגו', מתי מתיראין ממך, כשמוראך מקבלים עליהם, דהיינו מלכות שמים שמקבלין עליהם בקרית שמע. עכ"ל.

עוד איתא התם בברכות (דף כט:) רבי אליעזר אומר, העושה תפלתו קבע וכו'. מאי קבע, וכו'. אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין דאמרי תרוייהו, כל שאין מתפלל עם דמדומי חמה. דאמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן, מצוה להתפלל עם דמדומי חמה. וא"ר זירא, מאי קראה, "יראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים. לייטי עלה במערבא, אמאן דמצלי עם דמדומי חמה. מאי טעמא, דלמא מיטרפא ליה שעתא. ע"כ.

ופירש רש"י שם בזה"ל, עם דמדומי חמה, תפלת יוצר עם הנץ החמה, ותפלת המנחה עם שקיעת החמה. "יראוך עם שמש, זו תפלת יוצר. ולפני ירח, זו מנחה. עכ"ל.

אך נראה לומר, דבאמת דוקא הקורא ק"ש עם הנץ החמה הוי לכתחילה, והקורא לאחר מכן הוי דיעבד. ומה שאמרו גדול הקורא ק"ש בעונתה, באו לומר, שאף הקורא כדיעבד לאחר הנץ החמה עד שלש שעות, עדיין גדול הוא מהקורא אותה לאחר שלש שעות.

לפי שכל שלש שעות ביום, חשיבי כזמן שכיבה, שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות ביום. משא"כ לאחר שלש שעות, לא חשיבי זמן שכיבה, ולפיכך לא הוי [הקורא אז ק"ש] אלא כקורא בתורה.

דאי לא תימא הכי, נמצא שהקורא ק"ש בשלש שעות ביום, שוה בחשיבותו לקורא אותה כותיקין, וזה ודאי לא יתכן, דהא ותיקין חשיבי טפי.

~ ~ ~

ועדיין לכאורה יש לעיין, מהיכן סמכו בעל הלכות גדולות והרי"ף והרמב"ם לפסוק כהירושלמי דלכתחילה יש לקרותה עם הנץ החמה, נגד סתימת לשון הבבלי דמשמע שאף לכתחילה יכול לקרותה עד שלש שעות ביום.

~ ~ ~

איתא בברכות (דף ט:) מאי בין תכלת ללבן וכו'. ואחרים אומרים, משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו. אמר רב הונא, הלכה כאחרים.

בגמרא (דף כה:) דילמא כר' יהושע וכותיקין. כלומר, מתני' דקתני קודם הנץ החמה, כותיקין. אלמא ותיקין נמי מודו לר' יהושע שאין שעה עוברת עד שלש שעות. עכ"ל התוספות.

נראה לדבריהם, דקריאה כותיקין, היינו למצוה מן המובחר דוקא, ולא לענין לכתחילה. וזהו דלא כרש"י שם.

והא דהביאו ראייה ממתניתין דבעל קרי שירד לטבול, נראה דסבירא להו דהכי הלכתא, ודלא כהרי"ף שהשמיטה.

כדבריהם כן כתב הרא"ש (ברכות פ"א סימן י'), והוסיף בזה"ל, ומודה אביי דתחלת זמן קריאה הוא משיכיר בין תכלת ללבן, כסתמא דמתניתין, ונמשך הזמן בשלש שעות וכו'. עכ"ל.

וכן פסק הטור (או"ח סימן נ"ח) וז"ל, מאימתי זמנה, משיראה חבירו הרגיל עמו קצת מרחוק ד"א ויכירנו, ונמשך עד סוף ג' שעות. ומצוה מן המובחר לקרותה כוותיקין שהיו מכוונין לקרותה מעט קודם הנץ החמה, כדי שיסיים אותה וברכותיה כותיקין עם הנץ החמה ויסמוך לה התפלה מיד בהנץ החמה. עכ"ל [ולענין מה שכתב שם בסמוך 'וכן כתב הרמב"ם וכו'', ראה מה שביאר שם בבית יוסף, והובאו דבריו לקמן].

~ ~ ~

נמצא לפי זה, שהכתוב 'ייראוך עם שמש', קאי אקרית שמע, לא אתפילה. ואם כן, כל דין הנץ החמה, אינו אלא רק בקרית שמע, לא בתפילה [אלא שבתפילה יש דין אחר מצד סמיכת גאולה לתפילה, וממה נפשך קאי במתפלל סמוך להנץ החמה].

אם כן, הרי מכאן מוכח, דאף לדעת הבבלי לכתחילה יש לקרות קרית שמע כותיקין, דמצוה לקרותה עם דמדומי חמה, משום 'ייראוך עם שמש'. ומכאן דאין חילוק בזה בין הבבלי לירושלמי.

~ ~ ~

אולם כתבו התוספות שם בברכות (דף ט: ד"ה לק"ש כותיקין) בזה"ל, תימא, דלעיל פסקינן כמאן דמתיר לאחור עמוד השחר מיד, ולקמן פסקינן הלכה כר' יהושע דאמר עד ג' שעות, והכא פסק אביי שהוא בתרא ואמר כותיקין ומשמע דהכי הלכתא.

וי"ל, דודאי זמן ק"ש מתחיל לאחור עמוד השחר וזמנו עד ג' שעות, ומיהו מצוה מן המובחר כותיקין סמוך להנץ החמה כדי לסמוך גאולה לתפלה, ואפילו ותיקין נמי מודו לרבי יהושע שאם לא קרא קודם הנץ החמה דיכול לקרות עד שלש שעות. ועל זה אנו סומכין. וכן בפרק מי שמתו (דף כב:) דקאמר בעל קרי שירד לטבול אם יכול לעלות ולקרות קודם הנץ וכו', ומסיק

נמצא לשיטתם, דלכתחילה יש לקרות ק"ש גם מקודם להנץ החמה ואף לאחריו עד שלש שעות, אלא דלמזוה מן המובחר יש לקרותה עם הנץ החמה כותיקין.

דלא כדעת רש"י לעיל, הסובר דלכתחילה יש לקרות קרית שמע עם הנץ החמה כותיקין [ולא לפניו או לאחריו], דמזוה לקרותה עם דמדומי חמה משום 'יראוך עם שמש', ואין זה רק מזוה מן המובחר.

~ ~ ~

לפי זה נראה, דעיקר יסוד מחלוקתם דרש"י והתוספות, הוא בפירוש הפסוק 'יראוך עם שמש'.

דלדעת רש"י, הכתוב 'יראוך עם שמש', קאי אקרית שמע, לא אתפילה. אם כן, מחוייב הוא שדין ק"ש לכתחילה הוא עם הנץ החמה, בסמוך לו מלפניו.

אבל התוספות סברי, דהכתוב 'יראוך עם שמש', לא קאי אקרית שמע, אלא אתפילה. ו'עם שמש' היינו אחר הנץ החמה, בסמוך לו. ולפיכך, אמרי, דק"ש כותיקין זה רק למזוה מן המובחר, אך לכתחילה יש לקרותה גם מקודם להנץ החמה ואף לאחריו עד שלש שעות.

ואכן, כן כתבו התוספות שם ביומא וז"ל, ובפרק תפלת השחר (דף

עוד כתבו שם התוספות בזה"ל, ומיהו קשה, דאמרינן ביומא (דף לז:): אף היא עשתה נברשת של זהב כיון שהחמה זורחת היו ניצוצות יוצאות הימנה והיו יודעין שהגיע הנץ החמה ובא זמן ק"ש של שחרית, ומוקי לה התם בשאר עמא דירושלים, אלמא משמע דעיקר זמן ק"ש לאחר הנץ החמה, והא לא הוי כותיקין שהיו קורין קודם להנץ סמוך להנץ. וי"ל דאותו זמן הוקבע לצבור לפי שלא היו יכולין להקדים ולמהר כותיקין, כי רוב בני אדם אינם יכולין לכיין אותה שעה. עכ"ל. וכעין זה כן כתבו שם ביומא (ד"ה אמר אביי).

נראה פירוש דבריהם, דמכיון דלשיטתם ק"ש כותיקין הוי מזוה מן המובחר, אם כן זהו עיקר זמן של קרית שמע, אלא שמן הדין אפשר לקרותה אף מקודם להנץ החמה [משיכיר בין תכלת ללבן] או לאחר מכן עד שלש שעות כר' יהושע. ולפי זה הקשו, מהא דמשמע ביומא דעיקר זמן ק"ש דוקא לאחר הנץ החמה הוא, מהא דאמרינן התם דכיון שהחמה זורחת על ההיא נברשת והיו ניצוצות יוצאות הימנה היו יודעין שהגיע הנץ החמה ובא זמן קרית שמע של שחרית. ומתרצי, דבאמת עיקר זמן ק"ש הוא כותיקין, אלא דאותו זמן [דהיו ניצוצות יוצאות הימנה וכו'] הוקבע רק לציבור, לפי שאינם יכולין להקדים כותיקין ולכיון אותה שעה.

אך מכל מקום סיימו התוספות התם, דהרב פור"ת פירש כר"י, דלא כר"ת. אשר נראה דלא סבירא להו כר"ת בזה, ועיי"ע שם בדבריהם. וכן כתב הבית יוסף (או"ח סימן נ"ח), דדברי התוספות שם נוטים לדברי החולקים על ר"ת, ושכן סתמו דבריהם בברכות שם.

~ ~ ~

והנה על מה שסיים הטור (שם) 'וכן כתב הרמב"ם', העיר הבית יוסף בזה"ל, ומ"ש רבינו וכן כתב הרמב"ם. היינו לומר דאיהו נמי סובר דמצוה לקרותה קודם הנץ, ולאפוקי מר"ת. ומיהו, מה שכתב רבינו שזמנה משיראה את חבירו ברחוק ארבע אמות ויכירנו, לא נזכר בדברי הרמב"ם, ומשמע לי שהוא מפרש דרב הונא ואביי פליגי. דרב הונא אמר הלכה כאחרים לק"ש, ואביי אמר לתפילין דוקא הלכתא כוותיהו אבל לק"ש לא אלא כוותיקין, ופסק כאביי דבתרא הוא. ונראה שכן הוא דעת הרי"ף, שכתב אמר רב הונא הלכה כאחרים אמר אביי לתפילין כאחרים לק"ש כוותיקין דא"ר יוחנן וותיקין היו גומרין אותה וכו' וכן הלכתא, ומדכתב וכן הלכתא מכלל דסבירא ליה דפליגי. ואי נמי לא פליגי, משמע ליה דאביי מפרש דברי רב הונא דלא אמר הלכה כאחרים אלא לתפילין, אבל לק"ש כוותיקין. עכ"ל.

כט: משמע דקאי ייראוך עם שמש אתפלה, גבי מתפלל עם דמדומי חמה, דכתיב ייראוך עם שמש וגו'. ואל תתמה דעם הנץ החמה מפרשינן קודם, ועם שמש מפרשינן אחר זריחה. דעם, משמע בסמוך לו, או מלפניו או מלאחריו. והשתא למאי דפרישית, ניחא דקאמר הכא לשאר עמא דבירושלים, דמצוה היא להקדים עם הנץ כוותיקין, ולפי שאין הכל בקיין לעשות כוותיקין, נקבע אותו זמן מיד אחר זריחה לשאר עמא דבירושלים שאין יודעין לכיין כוותיקין. עכ"ל.

~ ~ ~

אמנם התוספות שם ביומא, העלו עוד לדברי רבינו תם בזה"ל, ורבינו תם פירש, דזמן ק"ש הוא אחר הנץ החמה, כמתניתין דהכא וכרבי שמעון. והוותיקין היו ממהרין שלא כדין קודם הנץ החמה, בשביל חובת התפלה כדי לסמוך גאולה לתפלה שתהא עם שמש, אף על גב דתפלות כנגד תמידין תקנום והתמיד היה קודם הנץ בעמוד השחר מ"מ זמן תפלה בשעת הנץ וכו'. עכ"ל בקיצור.

ולדעתו, זמן ק"ש מתחיל רק לאחר הנץ החמה, ולא לפני כן. ומה דוותיקין היו קורין אותה קודם הנץ החמה, כתב דהוא שלא כדין. וכן פסק הראבי"ה (ח"א סימן כ"ה) כמותו.

הרי"ף והרמב"ם, וב"ה שזכינו לכוין לדבריו. וכתב עוד, דשיטתם היא המחזורת מכולם, ודהכי נקטינן דלא כפסק השו"ע.

זה לשונו שם, ועדיין נשאר לנו לברר השיטה המחזורת מכולם והיא נראית שיטת הרי"ף (שם ה, א) והרמב"ם ז"ל (קריאת שמע א, יא) דאביי פליג ארב הונא, והאי דקאמר לקריאת שמע כותיקין לאו למצוה מן המובחר קאמר אלא לכתחלה קאמר. ואף על גב דתניא בריש פרק תפלת השחר מצותה עם הנץ החמה, אביי פסיק דהכי עבדינן לכתחילה, והיא התחלת זמן קריאת שמע. והכין מסתבר, דאם לא כן היה לו לומר (שם ט, ב) לתפילה ולקריאת שמע כאחרים. ותו, כי היכי דלתפילה כאחרים דקאמר אביי פירוש התחלת זמנו לכתחילה, אם כן כי קאמר נמי לקריאת שמע כותיקין ודאי דנמי לכתחילה קאמר, שזוהו התחלת זמנו.

והיינו טעמא דלכתחילה אית לן למקרייה בעידנא דרובא קיימי ממתיהו, דהיינו סמוך להנץ החמה. ולכן הרמב"ם ז"ל לא הזכיר בחבורו אלא זמן הותיקין דהוי כמו עשור שעה אחת קודם הנץ החמה, כך היא הנוסחה האמיתית. וכן בפירוש המשנה (שם פ"א משנה ב) כתב דלכתחילה חייב לכוין השלמת קריאתה עם הנץ

הראית לדעת, דאף הבית יוסף סבירא ליה בדעת הרי"ף והרמב"ם, דזמן ק"ש לכתחילה הוא עם הנץ החמה ולא קודם לכן. אמנם יתכן דסבר לדעתם, דעם הנץ החמה הוא למצוה מן המובחר בלבד, אך גם לאחר הנץ החמה הוא בגדר לכתחילה, עד שלש שעות.

מכל מקום, בשו"ע (או"ח סימן נ"ח סעיף א') פסק בזה"ל, זמן קריאת שמע של שחרית, משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת, ברחוק ד' אמות ויכירנו. ונמשך זמנה עד סוף ג' שעות, שהוא רביע היום. ומצוה מן המובחר לקרותה כוותיקין וכו'. עכ"ל.

אך זה צריך ביאור, מדוע פסק שם בשו"ע דזמן קריאת שמע של שחרית הוא משיראה את חבירו הרגיל עמו וכו', הרי זה דלא כדעת הרי"ף והרמב"ם שהעלה דבריהם בבית יוסף, הסוברים דזמן קרית שמע לכתחילה הוא עם הנץ החמה ולא קודם לכן. והרי דרכו לפסוק כתרי עמודי ההוראה אשר ביתו נשען עליו לעומת אחד מהם, ומדוע פסק כאן כהרא"ש נגד הרי"ף והרמב"ם.

~ ~ ~

ואמנם, אחר כתבי כל זאת, ראיתי להרב הפרי חדש (או"ח שם) שכבר כתב כן כמו שביארנו לדעת

והרב פר"ח פסק כהרמב"ם וכנראה מהרי"ף, דהא דוותיקין הוא זמנה לכתחילה. ונראה דיש להחמיר כן, מאחר ואם יקרא כוותיקין יוצא ידי חובה לכ"ע וכמדובר. עכ"ל החיד"א שם.

□□ קצרו של דבר □□

לדעת בעל הלכות גדולות והרי"ף והרמב"ם, זמן ק"ש לכתחילה הוא עם הנץ החמה, לא לפניו ולא לאחוריו. אלא שאם לא קרא עם הנץ החמה, יכול בדיעבד לקרותה עד שלש שעות ביום ונחשב זה גם כן כזמנה. ונראה שכן היא דעת רש"י.

אף הרב פרי חדש, פסק בזה כהרי"ף והרמב"ם, דלא כהשו"ע. וגם הרב חיד"א הכריע כהפר"ח שיש להחמיר כן כמותם.

כמו כן, הקורא אותה קודם זמנה, בדיעבד יצא ידי חובתו. אלא אם כן היה לו שעת הדחק, שאז לכתחילה יכול לקרותה משעלה עמוד השחר. כדכתב הרמב"ם (הלכות ק"ש פ"א הי"ב).

ולדעת רבינו יונה, התחלת זמן ק"ש לכתחילה, הוא מאחר עלות השחר משיראה את חבירו בריחוק מקום, עד הנץ החמה. אך מאחר הנץ החמה, יכול לקרותה עד שלש שעות

החמה. והכי נקטינן, ולא כפסק המחבר ז"ל. עכ"ל הפר"ח.

כמו כן, ראיתי להרב חיד"א ב"ברכי יוסף" (או"ח שם, ס"ק ב'), אשר תמה אף הוא מדוע פסק השו"ע דלא כהרי"ף והרמב"ם, וז"ל שם, משיראה את חברו וכו'. קצת קשה, דמזון בב"י כתב דהרי"ף (ברכות ד: ה א) והרמב"ם (הל' ק"ש פ"א הי"א) ס"ל דהלכה דלכתחילה כותיקין דוקא, ולא דמצווה מין המובחר כותיקין, אלא זהו זמנה לכתחילה. ומאחר שכן, אמאי פסק הכא דלא כהרי"ף והרמב"ם ושביק כללה דכיל לן בהקדמתו לפסוק כהרי"ף והרמב"ם כנגד שאר פוסקים. ומה גם, דהכא אם יקרא כותיקין יצא ידי חובה לכ"ע, ואם קורא משיראה חברו לא נפיק להרי"ף והרמב"ם.

ואולי אפשר דכשחיבר מרן הש"ע נסתפק בדעת הרי"ף משום דרבנו יונה דמפרש על הלכות הרי"ף והרא"ש דרגיל לפסוק כהרי"ף, סתמו דבריהם ונקטי דהא דוותיקין מצווה מן המובחר, ואילו היו סוברים שדעת הרי"ף להפך, היו מבארים שדעתם נגד הרי"ף, ומאחר דמוכח מרבינו יונה והרא"ש דסברי דהרי"ף סבר כוותיהו אמטו להכי פסק כהרי"ף דהרא"ש ושאר הפוסקים שלמים וכן רבים אשר אתנו.

שיעור אחד הוא, כדכתב שם בבית יוסף (מלבד להרשב"א), ונמשך זמנה עד שלש שעות. אלא דמצוה מן המובחר לקרותה עם הנץ החמה כוותיקין, כדי שיסמוך לה תפילה מיד בהנץ החמה. וכן פסקו הטור והשו"ע.

ביום ונחשב זה גם כן כזמנה, אלא שזה אינו לכתחילה אלא דיעבד.

אולם לדעת התוספות והרא"ש, זמן ק"ש לכתחילה, מאחר עלות השחר, משיכיר בין תכלת ללבן [או משיראה את חבירו בריחוק מקום. דשניהם

סימן צט

ברין גוי שעשה מלאכה בשבילו ובשביל ישראל

רוב נכרים, לערב רוחץ בה מיד. אם רוב ישראל, ימתין עד כדי שיחמו חמין. מחצה על מחצה, אסור וימתין עד כדי שיחמו חמין. ר' יהודה אומר באמבטי קטנה אם יש בה רשות, רוחץ בה מיד. ע"כ.

וכתב שם רש"י (ד"ה רוחץ בה) וז"ל, לישנא אחרינא גרסינן, תניא כוותיה דשמואל, ולא גרסינן דייקא מתניתין וכו' עד מספיקא שרי. ומייתי סייעתא לשמואל מדר' יהודה דתלינן לקולא, ורישא לא קשיא ליה, כיון דמחצה על מחצה ודאי בשביל ישראל ונכרים הוחמו שהרי לא לאדם אחד לבדו הוחמו דנימא ספיקא לנכרי ספק לישראל. ולשון זה נראה לי עיקר. עכ"ל.

אך הרי"ף (שם דף סה.) נקט דהלכה כשמואל ולחומרא, דדייקא מתניתין כוותיה דתנן במכשירין עיר שישאל ונכרים דרין בתוכה והיתה בה מרחץ וכו'. ומדמחצה על מחצה ימתין בכדי שיחמו, משמע דספיקא לחומרא, ה"נ לחומרא. וכן דעת הגאונים.

איתא בשבת (דף קכב.) ת"ש נר הדלוק במסיבה, אם רוב נכרים, מותר להשתמש לאורה. אם רוב ישראל, אסור. מחצה על מחצה, אסור. התם נמי כי מדלקי אדעתא דרובא מדלקי. ע"כ.

ופירש רש"י (שם ע"ב) אדעתא דרובא, הלכך ישראל עיקר. ומחצה על מחצה, נמי ליכא למיקם עלה דמילתא, דאיכא למימר עיקר דעתיה דמדליק בשביל ישראל ואיכא למימר עיקר דעתיה דמדליק בשביל נכרי. אבל נכרי וישראל והמדליק עצמו משתמש לאורה, ודאי עיקר אדעתא דידיה עביד, וכיון דנר לאחד נר למאה, שרי. עכ"ד.

עוד איתא התם (דף קנא.) נכרי שהביא חלילין בשבת, לא יספוד בהן ישראל אלא א"כ באו ממקום קרוב. וכו'. מאי ממקום קרוב. רב אמר ממקום קרוב ממש. ושמואל אמר חיישינן שמא חוץ לחומה לנו. דיקא מתניתין כוותיה דשמואל, דקתני עשה לו ארון וחפר לו קבר יקבר בו ישראל, אלמא מספיקא שרי, ה"נ מספיקא שרי. ותניא כוותיה דרב, עיר שישאל ונכרים דרים בה והיתה בה מרחץ המרחצת בשבת. אם

אחרת אליבא דשמואל ליישב דבריו. אולם נראה לענ"ד דדוחק הוא לומר כן.

~ ~ ~

אלא נראה יותר לע"ד, שיש לחלק וליישב כך. דלעיל גבי נר הדלוק במסיבה, במחצה על מחצה, אף שיש צד לומר שנעשה בשביל שניהם, מכל מקום כיון שהמדליק עצמו משתמש לאור הנר, איכא הוכחה דלצורך עצמו הדליקו והוי הוא כעיקר, ומשו"ה שרי לישראל להשתמש לאורה, אף אם כוונת הגוי היתה בהדלקה גם בשביל הישראל. וכגון בישראל וגוי שהסבו יחד, וכמו שסיים שם רש"י.

אבל לקמן גבי מרחץ המרחצת בשבת, דהמחמם הוא מסתמא בעל המרחץ, ומסתמא חימם המרחץ קודם שיכנסו בה. אם כן במחצה על מחצה אמרינן ודאי חימם עבור שניהם שהרי משתכר הוא מכך ודעתו על כל בני העיר, ומשו"ה לא מהני הוכחה כלל בשעת ההשתמשות לידע מי הוא עיקר, דהא אזלינן בתר שעת חימום. וכמו שסיים שם רש"י בזה"ל, שהרי לא לאדם אחד לבדו הוחמו דנימא ספק לנכרי ספק לישראל. עכ"ל. משא"כ בנר דשייך למימר דלאדם אחד הודלק, וכדסיים שם לעיל (דף קכב:). ודוק.

לפי זה יוצא דלדעת רש"י אם הדליק הגוי עבור ישראל וגוי בשווה,

כתב הרמב"ם (פ"ו מהלכות שבת ה"ב) וז"ל, גוי שעשה מלאכה מעצמו בשבת, אם בשביל ישראל עשה אותה, אסור ליהנות באותה מלאכה עד מוצאי שבת וימתין בכדי שתעשה. וכו', ואם בשביל עצמו בלבד עשה, מותר ליהנות בה בשבת. עכ"ל.

לכאורה מדבריו משמע, שאם עשה הגוי בשבילו ובשביל הישראל יחד, אסור, שכן מוכיח לשון 'בלבד' שכתב. וכן משמע עוד בפירושו למשנה (שבת פט"ז מ"ח). וכן פסק המאירי. וכל זה אף בנר וכדו' דלא שייך ביה הך גזירה דשמא ירבה בשבילו.

~ ~ ~

על כל פנים, קשיא לכאורה לשיטת רש"י. דהא לעיל (דף קכא:) גבי נר, נקט דמחצה על מחצה הוי ספק, דליכא למיקם עלה. ולקמן (דף קנא.) נקט דמחצה על מחצה הוי ודאי, דאמרינן נעשה בשביל שניהם, הנכרים והישראל. ונפקא מינה לענין עשה הגוי מלאכה בשבילו ובשביל ישראל. דמרש"י דלעיל משמע דשרי, אם גם הגוי נהנה מאותה מלאכה. ומרש"י לקמן משמע דאף אם הגוי ינהה מאותה מלאכה, אסור, כיון שנעשה ג"כ בשביל ישראל.

ולכאורה היה נראה לומר לפום ריהטא, דלעיל לא קאי אלא אליבא דרב, ולקמן פירש בדרך

מטריחין את האדם לצאת מן ביתו, אבל בעלמא אסור. והובא בבית יוסף (שם) [ומה שהביא הב"י ראייתם מירושלמי הנ"ל ולא מדין מרחץ המרחצת בשבת שהיא עיקר ראייתם, אפשר משום דסבירא ליה להב"י כדעת הר"ף (שם) דמחצה על מחצה אסור משום ספק ולא משום ודאי, וכדלקמן. ועדיין צ"ע שהרי לקמן סימן שכ"ה (סעיף ו') כן הביא ראייתם לזה ממרחץ ושכן איתא בירושלמי].

ומה שכתבו בלשון משמע קצת בירושלמי, אפשר משום דהירושלמי דחי לה בלשון דילמא. או אפשר משום דס"ל דבזה פעמים דאיכא הוכחה, משא"כ במרחץ המרחצת בשבת, וכדכתבנו לעיל בדעת רש"י [לכאורה יש להעיר, דהא דכתב הב"י בשם התרומה והסמ"ג שכתבו שכן משמע בירושלמי, כן כתב הסמ"ג בתחילת דבריו. אך מכל מקום מקור דברי הסמ"ג הם מספר התרומה שכתב בתחילת דבריו בלשון "כמו שאפרש וכדאיתא בירושלמי", אלא שסיים שם בלשון ומשמע קצת בירושלמי, וכן סיים הסמ"ג בלשון זה. מוכח אם כן שאין זה מפורש כל כך בירושלמי, וכמבואר לעיל].

עוד, שהרי התרומה והסמ"ג לשיטתם דמחצה על מחצה דקתני גבי מרחץ בעיר שיש בה גויים וישראלים,

אסור לישראל ליהנות, מהך גמרא דמרחץ. ואפילו אם ספק הוא וכגון דאיכא מחצה גוים ומחצה ישראל במסיבה והדליק הגוי את הנר, גם כן אסור, כיון דליכא למיקם עלה דמילתא, אלא אם כן יש הוכחה לכך וכגון דהמדליק עצמו משתמש לאורה.

~ ~ ~

אמנם כתב הבית יוסף (או"ח סימן רע"ו) לדעת התרומה (סימן רמ"ט) והסמ"ג (ל"ת ס"ה), דבנעשה לשניהם אסור, ושכן משמע בירושלמי.

ואף שהתרומה והסמ"ג שם כתבו כן לגבי גוי שליקט פירות או צד דגים שבזה יש צד לחלק בין דבר דשייך ביה חשש ריבוי לדבר דלא שייך ביה, מכל מקום נראה לשיטתם דאין הבדל בזה, שהרי הוכיחו כן ממרחץ שהוחם בשבת דמחצה על מחצה אסור, והרי מרחץ דינו כנר דחימום לאחד חימום למאה.

עוד כתבו שם התרומה והסמ"ג, שכן משמע קצת מירושלמי פרק כל כתבי בעובדא דאיקלע שמואל בביתא דנכרי. אדליק נכרי בוצינא בשבתא והפך שמואל אפויי, אייתי נכרי שטרא וקרא ביה, ידע שמואל דלא בגינתיה אדליק, הדר שמואל אפויי. וקאמר הדה אמרה נעשה בשביל נכרי ובשביל ישראל מותר. וקאמר דילמא משום דאין

דלצורך עצמו בלבד חממה. אולם היכא
דיש שום צד לתלות דלצורך עצמו עשה
כן, וכגון בהדליק הנר והוא עצמו
משתמש לאורו, בהא ודאי תלינן להקל
ושרי.

איברא דכן כתב המאירי (שבת דף
קכב.) דעשאה בשבילו
ובשביל ישראל, אם יש לשער איזה
מהם הוא העיקר שבשבילו נעשה,
הולכין אחר העיקר. עכת"ד.

~ ~ ~

יוצא מכל האמור לעיל, דבעשה גוי
מלאכה לצורך עצמו ודעתו גם
על ישראל אלא שהעיקר לצורך עצמו,
לכולי עלמא שרי לישראל ליהנות, דהך
מיעוט כוונה לצורך הישראל חשיב
כליתא. וכן נראה דעת הרשב"א (שבת
קכב. ד"ה רבא אמר.) אולם יש לעיין בזה
לדעת הרמב"ם.

אבל מאי דקיימא לן כרש"י (שם דף
קכב: ד"ה אדעתא) דמחצה על
מחצה אסור, הוא משום דליכא למיקם
עלה דמילתא, דאיכא למימר עיקר
דעתיה דמדליק בשביל ישראל ואיכא
למימר עיקר דעתיה דמדליק בשביל
נכרי.

~ ~ ~

וכן נראה דעת השו"ע (סימן רע"ו סעיף
ב) במחצה על מחצה כרש"י. דאם

היינו שכוונת מחמם המרחץ להדליק
עבור שניהם הגויים והישראלים ולכן
אסור, ומשם הוכיחו שאסור בהדליק
הנר לשניהם.

אולם לדעת הר"ף (שם) דמפרש דהך
מחצה על מחצה דמרחץ אסור
משום ספיקא ולא משום ודאי, נראה
לומר דהא דאסור, הוא משום ספק
דשמא אדעתא דישראל אדליק. אבל
היכא דאדליק אדעתא דישראל וגוי
בשווה וכענין המרחץ, אפשר דשרי,
דממה נפשך לצורך גוי נמי אדליק.

~ ~ ~

אמנם לכאורה יש לעיין. דאם באמת
כוונת רש"י דבהדליק עבור
וישראל וגוי בשוה אסור, אם כן מה
יועיל הוכחה היכא דהגוי עצמו
משתמש, הא ממה נפשך ליכא הוכחה
גמורה דלעצמו לבד הדליק, דאפשר
דאדעתא דישראל נמי אדליק, ומכל
מקום עתה שניהם נהנים.

ונראה לומר דבאמת בכהאי גוונא
דעשה הגוי מלאכה עבור
שניהם, אסור לישראל ליהנות ואף אם
הגוי עצמו גם כן נהנה עמו. אלא שיש
לחלק בזה. דלא אסרינן בכהאי גוונא,
אלא היכא דאין שום צד לתלות דלצורך
עצמו בלבד עשה כן, וכענין המרחץ
דכיון שהוא משתכר ממנה ודאי אף אם
הוא עצמו ירחץ בה ליכא הוכחה כלל

בשביל שניהם, אך בירושלמי שם מאן דכר שמיה דמחצה על מחצה]. ונראה שדייק כן מזה שכתב הרמ"א בחדא מחתא.

אמנם הגר"א (שם) נראה דלא סבירא ליה כהמגן אברהם דמחצה על מחצה חשיב כעשה בשביל שניהם וכשיטת הסמ"ג, אלא שכן מוכח בירושלמי שעשה בשביל שניהם אסור וכרבינו יונה שם. וסבירא ליה כרש"י דמחצה על מחצה אסור מספיקא.

אך לענ"ד צ"ע, דאפשר שכל מה שכתב רמ"א שם בהגה"ה לאסור בלוקט לצורך שניהם, הוא דוקא שם בענין דגזרינן דלמא אתי לרבוויי, מה שאין כן בנידון דידן, דנר לאחד נר למאה.

~ ~ ~

זה המאמר, כתבתי לפום ריהטא, ויש עוד לעיין לברר ולבאר בזה דבר דבור על אפניו. וה' יעזרנו על דבר כבוד שמו, ויאר עינינו במאור תורתנו.

לא כן, מה יועיל בזה הוכחה, הא הדליק עבור שניהם. וכן כתב המגן אברהם (סימן תקט"ו ס"ק כ"ג).

שכן כתב בשו"ע (שם) בזה"ל, ישראל וגוי שהסיבו יחד והדליק גוי נר. אם רוב גויים, מותר להשתמש לאורו. ואם רוב ישראל, או אפילו מחצה על מחצה, אסור. ואם יש הוכחה שלצורך גוי מדליקה, כגון שאנו רואים שהוא משתמש לאורה, אע"פ שרוב ישראל מותר. עכ"ל.

~ ~ ~

אם כן הא דכתב המגן אברהם (סימן רע"ו ס"ק ו') דאם עשה לצורך שניהם אסור והביא ראיה מהא דכתב הרמ"א בסימן תקט"ו (סעיף ו') לאסור בעשה לצורך שניהם, הוא לשיטתו שם (ס"ק כ"ג) בדעת רמ"א דמחצה על מחצה הוי לצורך שניהם, וכשיטת התרומה והסמ"ג [ובאמת גם המגן אברהם לא כתב להוכיח משיטת הסמ"ג אליבא דהירושלמי, שהרי דין מחצה על מחצה כתב הסמ"ג זה לענין מרחץ דהוי כעשה

סימן ק

הערה בענין הנהגה מדברי תורה לדעת הרמב"ם

תחילה כתב שם בכס"מ בזה"ל, והנה הוא ז"ל הביא שם ראייה מהלל הזקן שהיה חוטב עצים ולומד. ואין משם ראייה, שזה היה דוקא בתחלת למודו. ולפי שהיה בזמנם אלפים ורבבות תלמידים, אולי לא היו נותנין אלא למפורסמים שבהם או שכל מי שהיה אפשר לו שלא ליהנות היה עושה. אבל כשזכה [הלל] לחכמה ולימד דעת את העם, התעלה על דעתך שהיה חוטב עצים. עכ"ל. ושם העלה עוד מימרות משאר אמוראים, אך חילק בזה שהם היתה אומנותם בלי גנאי, משא"כ בהלל דחטיבת עצים היא אומנות של גנאי.

ואחר המחילה מכת"ר, ראשית, היכן מצינו להלל שלימד קודם היותו לנשיא. אדרבא, ממעשה דבני בתירא שויתרו על נשיאותם, אתה למד שהוא לא היה אז מפורסם, ובפרט שידענו בו שהיה ענוותן גדול ומן הסתם לא קפץ בראש המורים. ואף אם תמצי לומר שלימד עוד קודם היותו נשיא, הרי מצד עונה שבו יש מקום לומר שגם אז היה ממשיך בעבודתו זו [עד אשר נהיה לנשיא].

כתב הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"ג ה"י) בזה"ל, כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חילל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם, לפי שאסור ליהנות בדברי תורה בעולם הזה וכו'. עכ"ל.

ולעיל מינה (שם פ"א ה"ט) כתב בזה"ל, גדולי חכמי ישראל, היה מהם חוטבי עצים ומהם שואבי מים ומהם סומין, ואף על פי כן היו עוסקין בתורה ביום ובלילה, והם מכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש מפי משה רבינו. עכ"ל.

אך השיגו הרב כסף משנה (שם פ"ג ה"י), והאריך לסתור דברי הרמב"ם אלו ודבריו שבפירוש המשנה, וללמד זכות על רוב חכמי התורה הגדולים שבאותו זמן אשר היו מתפרנסין מן הצדקה.

אמנם, אחר נשיקת עפר רגליו, לענ"ד יש להשיב על דבריו. אף נראה לע"ד, לבאר בדברי רבינו הרמב"ם על צד הנכון.

לעסוק בכל מלאכה ואפילו מלאכה
שיש עמה גנאי, כהפשטת נבילה
בשוק.

ובאמת, המעיין עוד שם בכס"מ,
יראה שאין כל הדברים
מוכרחין. ואף הוא שם בסוף דבריו,
נראה שדעתו נוטה להסכים עם הרמב"ם
בעיקרון של דברים, אלא שכתב ליישב
מנהגם אז, עיי"ש.

זאת ועוד, היכן מצינו לחלק בין
אומנות יפה לבין אומנות של
גנאי. אדרבא, הא מצינו בגמרא פסחים
(דף קיג.) דאמר ליה רב לרב כהנא,
הפוך בנבילתא ולא תיפוך במילי,
פשוט נבילתא בשוקא ושקיל אגרא,
ולא תימא כהנא אנא וגברא רבא אנא
וסניא בי מילתא וכו'. ע"כ. הרי להדיא
איתא בתלמוד, דאף גברא רבא יש לו

ספר "זמירות ישראל" בהעתקת מהרי"ץ

במאמרינו "הרמב"ם במשנתם של גאוני ומקובלי תימן", אשר התפרסם בגליון ג' מזה ה"קונדריס", תחת הכותרת "מקור השירה בתימן" (עמוד נ'), הוכחנו אשר גם שירתן של בני תימן, צורתן ותבניתן, מיוסדות הן על אדני השירה הערבית, הן השירות והן הנשוד.

לא זו בלבד, אלא שמידי פעם היו מתחקים אחר המשוררים הערביים לשמוע שירתם, למען דעת צורת השירה וטכסיסה על נכון, לבלתי נטות ממנה ימין ושמאל. ואפילו מן המקובלים שבהם נהגו בדרך זו, כדוגמת מהרי"ץ זאהרי ז"ל ומהרי"ץ קורח ז"ל ועוד. כמוכח באורך במאמרינו הנ"ל.

עוד הוכחנו שם, שגם האר"י ז"ל ומתלמידיו, נטו אחר צורת השירה הערבית ולחניה. ושם הבאנו מספרו של הר"י נג'ארה ז"ל, אשר ספרו "זמירות ישראל" מושתת על דרך זו, ובכל שיר מציין הוא את לחנו הערבי. עיין שם באורך, ותרווה צמאונך.

ספר "זמירות ישראל", נדפס בתחילה בצפת, בשנת ה'שמ"ו ליצירה, עם כמאה וי"ג שירים בלבד. אך לאחר כמה שנים, בשנת ה'שנ"ט ליצירה, נדפס שוב ספר זה בויניציאה, במהדורא מורחבת עם מאות שירים ותוספות, ובחלוקה לשלושה מדורים – עולת תמיד, עולת שבת ועולת חדש.

אחר כתבי את המאמר הנ"ל, זימן ה' לידי ספר "זמירות ישראל" כת"י [כת"י הספרייה הלאומית ירושלים, מס' 126], אשר נכתב בתימן לפני כמאתים וחמישים שנה, על פי דפוס ויניציאה הנ"ל כדמותו ובתבניתו, אך חסר מעט בתחילתו ובסופו, ולא נדע מאין מוצאו.

אמנם, צורת הכתיבה, כצורת כתיבת ידו של מהרי"ץ ז"ל. אך על פי זה בלבד, לא נוכל להכריע כן לאמר זוהי כתיבת ידו, שהרי לא נמנעו מקורביו ויוצאי חלציו מלסגל לעצמם צורת כתבו.

אולם, עת אשר ראיתי הערותיו שם בגליון, אחת הנה ואחת הנה, אשר הן כסגנונו של מהרי"ץ בשאר הגהותיו, קבלה ההשערה יתר תוקף וחזקה, שאכן קרוב לודאי אשר הן הן עדיו ומעשה ידיו.

וצילומם בזה, מונחים לפניך.

עולת תמידי חלק א פטגמדות ישראל

בשיר אהנחן	ואתלונן	בצל פסענו
אם שוכנ סנה	פף לא יבנה	שוא ענבל בוכו שו
הוא יבנה עירי	יאיר אורי	פאור עפעטי
הוא		
ריבות שפתי	בבנינות	יקאב ממשניו
לי שלום יעשה	חנן נעשה	שלום במנדומיו
יפדה זכ בנה	בשבי חזנה	חדניס ימניו
		אעיר
כל תב תלפיות	יקבוץ שיות	הנה ברחות
שם בשן ירמו	ויטבעו	שופע שגרות
ישלח לי מנמר	לרבוץ כפנר	מארבע רחות
		רחות
אני אסיר שיר	ואסיר סירי	ממוך סעפתי
		אעיר

א: חזן בנקיון סבי לא קובל את מועדך ה: לטמיני בקול הנורה ולפחד סל כסלחונך: ל אהבת ובעון ב: יתך ומתקם כמטן כבודך:

כר למן סיחי סימין כדיוס שין הורן דוביא

יושב	תהלות צור נחמי	בניה על כל גבוהים
	אתה מקדום קדושי	לך מנזרות בנהים
		אריו בסיחי אהים
		וכמו
שנתנו בורי לוחים	חיש פרע מכלך עולם	
ושלח מאל רעצים	חפשים ממנאקר עולם	
עד אכה בין העדיים	אשב רומם ואלם	
		וכמו
כל יום ירנני חפיים חצים וננות כנת להלים		
ראה צור בציר ימו	וחיש רבואות העלה	
ותן לי עבדך אפי	אחרי כנכר גאולה	
למה בין אמנה ירדני	ירדנו בני עולה	
		וכמו
ולבנון פח לכבדני יחיים ולא מנהמה מהים		
על תזחר אל ועשה	למענך חנן נערץ	

כא
כמשה נעים
במחלה היורה
זקיס (משט)
פו

ושנה

עולת השיר חלק א מגזירות ישראל

רצב והקטיבה אל רצב כי רבתי מאד

שגב לנצח עבדיך שגב עס כחלקך

שגב אגדה ^{החריבה} ברתך שערות עשתי מאד

תרידוף באף תשטרידה תשוב אל כימי ערבה

תחיש פירתי ואל כא תקדוק יי עד מאד

ישראל טשט ביך שמתך יודו בין אמנני

רצה שועס גם רצני ^{לכל} תנצבט עד מאד

אם חוקך אסמך לתעובי עד מאד. להסתיר פניך ממני אל תט באפי עבדך עזרתו דייח אל תטש ואל תעצב אלבי ישיע: אל תשזבע לי אל: להרחיק ממני: אל תשליכני לענת זקנה ככלת לחי: לתעובני: וקסטר זקנה ושיחה לויס לתעובי עד מאד זדוסך לזנר לכל יסא גבורתך:

בב לון לאמיר ואד עחובי דמיא

ימותי קלוב בצבאות עהותי תלפנו צבאות: אותותי

חאט אל צבאות עד מתי קן תבלאות: אותותי

יהלתי לדבר כחזוני רדתי רבים לוחמי שברתי לדר במדומי

לב קמי יחיש להראות: אותותי

שמהני בין שטמרים ואני אחיל דורות חונני קבץ עדרים

כודים הם בכל מאות: אותותי

שמוהם לא שנו מהם בהיהם באלן אויביהם יחיש אותם השב לנידהם

רב להם שאת תלאות: אותותי

רדה כם עבד עבדים ובלבם הכניס מחיים ריב ריבם גינושיב יחידים

מגדים אבשי קטאות: אותותי

רס קטא יושב כרובים שור כבשה היא בין זאבים החיטה מולטו ולזאבים

לזאבים שלח רפאות: אותותי

אל כנה מינך כטער חקפה נא צמ להדמיעה לים ספה כנס על גבעה

השביעה נפשות צמאות: אותותי

ארנב כל טובי ורן שמויה מניחם כל יורך רדתי גדים בסך

לעך אמנהות כל מאות: אותותי

לי

לשון
הא

ארה לשון להיפה
כגון ושהה סודה
גל ארץ: כהרם
סדוא איה ארם
דחאס ופירוש
כסא שקולטו איה
החאס היסא חת

גלון אל בערתי גמולא ושי' בלד' ס' בל' וכן ואחז כל עובדי דרך ופירשו רבינו מעשי:

עובת חרט חלק ג

וְרִצָּה אֹתוֹ מִנְּאֻשׁ פִּנְיָתוֹ וְיִכְרֹז עָלָיו בְּחֻמְכֵם
 וּבְנֻחַת וְשֹׂדֶה הַטִּיבוֹ מַעֲבֹת אֲהֲרָה
 וְיִהְיֶה כְּאִשְׁרֵי כָלֵךְ לֵאמֹר
 אֵת הַשֹּׁבֵר פִּתְחוּ פִּיהֶם
 שֹׁאֲלוּ לֵאשׁ אֶדְךָ יִשְׂרָאֵל
 לְמַגְנֵי צִדִּיק צִדִּיק לֵהֱיוֹ
 אֲשֶׁר הִרְהִיב יְהוָה מִקִּדְמוֹת
 בְּהָאֵשׁ צִוְּיָהּ בְּעֵשֶׂת בְּעֵשֶׂת וּפְרִצְתָּ רֵאשׁ וְשֹׁבֵר פִּנְיָתוֹ
 כִּי יִשְׂאֵל בְּשֵׁד אֶבְרָהָם בְּרֵאשִׁית לְגֹאֲלֵהוּ כָּל לְבַבֹת
 אֵל אֱלֹהֵי עַוְוֹת מִשְׁפָּחָתוֹ
 חֵיט יִקְוֶה וְזָכַר כָּל נְבִיא
 טָאֵשֶׁר מִתְּקֵי יְמֵי
 וְקִשְׁמֹת כְּחֻמֹת וְשֵׁטִים רֵאשִׁית רֵעֵה וְיִגְוֶם
 וְיִשְׁלַח אֶל שׁוֹךְ שְׂרֻבֹת מְשִׁיב לֵב בְּעַם עַל אֲבוֹת
 וְזֹאת קִיעָה לֶחֶם אֶדְךָ מִשְׁכֵּן עֲלֶיךָ וּבִשְׂקֵל שֶׁלֶב

שֵׁעֵי כְּנֵי אֶרֶץ רִמְמוֹת יִדְכֹּנוּ
 אֶל שׁוֹר יִקְוֶה מִנְּעֵן צֶרֶךְ כִּרְדֹּנוּ
 וְעֵלֶיךָ בְּמִקְדָּשְׁךָ אֵל וְחֻרֵב שְׁלֹפְנוּ
 קָצוּ שְׁנוֹת חַיִּים וּמְנוַחַת שְׁאֵפוּ
 עֹרִים וְצִוְּיָהּ כְּכֹלֵךְ עֲדֵי סוּ
 יִזְכֹּר שְׂדֵי חֲמֹד לְהֵיטֵב לְכַסְפוּ
 בְּפִי מִשְׁפָּחָתוֹ בְּעֵמֶת עֲדֵי סוּ
 כִּי כֹן יִגְוֶה אֶסְפֵּה אֲמִסּוּ
 בּוֹ חֲרָב עֲדֵי וְסִפֵּי כִשְׂרוּ
 כְּנֹה מִנְּעוֹן קֹדֶשׁ וְקֹלֵר חֲסִמוּ
 לְעֹלֹת בְּהֵי צִוֹן וְאֵב יִקְסוּ
 דִּים מְגִדְלָתָם בְּחֻמֵי מִקְדָּשׁוֹ
 נִשְׁבֵּר לְכֹבֵד בְּ עֲצֻמֵי רִחְמוֹ
 יִקְוֶה כְּמִצְוֹת בְּקִצְוֹת כִּדְכֹנוּ
 יִשֵּׁב שְׁבוֹת עֲרֵם כְּמִיֵּם חֲלָפוּ
 שְׁעֵי מִשְׁכֵּן אֲוֵרֵי בְּבֵי
 עֵשֶׂת נְהִי כְּדֵה בְּעֵשֶׂת אֶסְפֵּה
 יִסְבְּחוּ אֱלֹהִים עַל אֶדְךָ עֲבֵי
 יִרְדוּ כְּכֹלֵי בְּרֵחַ סִלְוִים עַל אֲשֶׁר
 שָׁבֹת מִשְׁלֵט לְבָשׁ וְשֹׁחַר מִשְׁחֹר
 לְבִתּוֹת עֻמֹת עֹלְלֹס פִּת שְׁאֵלֵס
 אֲיִהֵד בְּעַן עֲזָן כְּכֹלֵס כְּחֲשֵׁבוּ
 לְכֵי לְתוֹלָב כְּחֵלֵי־לֵים יִהְיֶה
 בּוֹ כָּל הַמִּנְהָל שְׂדֵי לְעֵדִים כְּהִסְבוּ
 קִסְדֵי יִמְעַן עֲבֵי וּפְרִצְתָּ מִרְצוֹ
 מִי הַאֲמִין כִּי עֲרֵי וְאֵיב יִתְרֵם
 שְׁבִחוּ וְקִוְּמוּ מִנְּעֵרִים גַּם נְעֵר
 הֵן בְּכֵי אֲהֲרָה וְלֹאֵה אֲהֲרָה
 אֲוֵנוֹס לֹאֵל רֵעֵי אֲיִחַל עַל אֲשֶׁר
 יִכְנֶה מִנְּבֹק בְּאֵם וְכֵי יִתְנַחֲמֵנוּ

ל
 אֲהֲרָה
 שֵׁעֵי כְּנֵי אֶרֶץ רִמְמוֹת
 אֶל שׁוֹר יִקְוֶה מִנְּעֵן צֶרֶךְ כִּרְדֹּנוּ

למנו חב
 על נחיש
 חב

הראית לדעת, אשר אף מהרי"ץ ז"ל ובני דורו, היו מעתיקים ומחבבים ספר זה במאד, עד שראה לנכון להעתיקו ולבארו ולעטרו בהערות רבות חשובות לאורך כל ספרו.

וזאת, למרות היותו מיוסד על לחני הערביים ושאר ארצות גויים. ומן הטעם הפשוט, שהרי גם שירי חכמי ארץ התימן מיוסדים הם על אדני שכיניהם הערביים ומשורריהם.

אף מן הטעם הברור אשר אמרנו במאמרינו הנ"ל – "חכמה בגויים האמן", וכדעתו ושיטתו של רבינו הרמב"ם רבן של כל בני ארץ התימן.

כל זאת עשו, לא בדיעבד, אלא אף לכתחילה. וכפי שהעלינו שם מעשה מהר"י קורח ז"ל, אשר לכתחילה הלך וישב במסיבותיהם, כדי להכיר תכסיסי שירתם, למען ישוררו אף הם בהידור רב לפי כל כללי נגינתם.

□ □

אחר שפרסמנו מאמרינו הנ"ל בגליון ה"קונדריס" (גליון ג', אדר א' ה'תשע"ו), אמנם לא יכלו להכחישו ולפרוך ראיותינו, שהרי לא העלינו זאת מסברת הכרס, אלא מעובדות מתועדות על ידי חכמי ארץ התימן ומקובליהם, מפיהם ומפי כתבם.

אך היה מי שרצה להטיל דופי במה שהבאנו לראיה מספר "זמירות ישראל" הנ"ל וממחברו, אשר כביכול היה איש פסול בדעותיו ובמידותיו, מחמת הכתוב ב"ספר החזיונות" מהדורת מכון יד בן צבי.

אמנם אין בכך לפרוך את דברינו, שכן לא הבאנו ממנו אלא כיהודה ועוד לקרא. ועתה בהגלות נגלות ספר זה בכתיבת יד קדשו של מהרי"ץ ובהערותיו סביבו, הרי שנתחזקו עוד דברינו בזה.

אולם, יש בדברי דופי אלו, משום הוצאת לעז על המתים. קל וחומר במקום שאין הדבר ברור ופשוט שאכן הוא ושכך היה מעשה, אשר בזה נוספה גם הוצאת שם רע וביזוי תלמידי חכמים, שעוונם גדול הוא מנשוא.

□ □

ואכן, אחר זמן מפרסום דברינו אלה, נתפרסם מאמר מקיף בענין ר' ישראל נג'ארה ז"ל, בירחון "האוצר" (גליון כ"א, חשון ה'תשע"ט, עמוד קמ"א), "אם יש להמנע מלשורר את שירי ר"י נג'ארה", מאת הרב אברהם ישעיהו דיין שליט"א.

שם במאמרו הנכבד, הקיף את כל גירסאות קורות הר"י נג'ארה, בענייני שיריו והשמועות המיוחסות לו במידותיו, המובאים בספרים ובכת"י, כל זאת באופן מעמיק ויסודי.

ושם העלה לגדולי וחכמי דורו, ושאר חכמים מאז דורו ועד היום בין מחכמי האשכנזים ובין מחכמי הספרדים, אשר כולם היו משוררים את שיריו ומכנים אותו בתארי כבוד כאחד מחכמי הדור, ולא חלילה בזלזול.

זאת מלבד מה שנפלו ספיקות וסתירות רבות במה שמיוחס אליו, שיש ספרים אשר מייחסים זאת לאדם אחר זולתו ולא לו.

אף החיד"א ז"ל, אשר ראה "ספר החזיונות" למהרח"ו בכת"י, בכל זאת הזכירו [להר"י נג'ארה] בספרו "שם הגדולים" בכבוד רב ולא פגם בשבח, ועוד העלה על נס שבחי האר"י עליו במעלת וחשיבות שיריו.

ראה שם כל מאמרו הנ"ל, כי לא העלינו כאן אלא ליקוטי אמרים.

תעלומת מדרש הגדול ותעמולתו

"מדרש הגדול" הידוע ומפורסם מזה מאות שנים בכל ארץ התימן, הנה במאה האחרונה אף נתפרסם טיבו וטבעו בכל העולם, בהיותו אבן שואבת לאבני קודש – מדרשים עלומים אשר אבדו בצוק העתים.

דא עקא, שיצירת מופת זו, שם מחברה אבד ממנה, אם בכוונה או שלא בכוונה. ורבים כמו רבים, יגעים בה ומחזרים אחריה להשיב אבידה זו לבעליה.

ואמנם, עד כמעט הדור האחרון בתימן, לא הוסכם על דעת כל חכמי ארץ זו, מיהו בעל המדרש הקדום הידוע בכינויו "מדרש הגדול", אלא נחלקו בכך, זה אומר בכה וזה אומר בכה.

שכן, יש מחכמי תימן, הסוברים שמחבר מדרש זה הינו רבי דוד עדני הנגיד ז"ל. אך לעומתם, דעת מהרי"ץ ז"ל ועוד מחכמי תימן שאחריו וכפי המתבאר מ"אבן ספיר" (ח"א דף עו ע"ב) עיי"ש, מחברו הוא רבינו אברהם בן רבינו הרמב"ם ז"ל.

מלבד זאת, עצם היותו מיוסד על לשון הקודש, בשונה משאר ספרי ומדרשי תימן הקדומים – המורגלים וכתובים בלשון ערבי ומעט בלשון הקודש ומלבד ניבו השונה לא מעט מניב אנשי תימן ומן המקובל בידם, מעורר תמיהה, היתכן שמדרש זה אכן מעשה ידי חכם מארץ התימן?

האמת, כדרכם של בני אדם לנטות אחר המפורסמות מבלי בקשת שום ראיה מוכחת, אף אני נטיתי אחריהם לאמר אשר מדרש זה הוא מעשה ידיו של רבי דוד עדני ז"ל, וכביכול מהרי"ץ ז"ל טעה בהשערותו. אולם, עם הזמן, בהזדמן לידי כת"י וכמדומני שהיה זה חיבור רבי אברהם בן שלמה ז"ל על הנביאים ואיני יודע כעת היכן מקומו בו) ושם ראיתי כתוב 'במדרש הגדול לרבי אברהם החסיד' (מתורגם ללשה"ק), עלה בי הספק וכחש במפורסמות שבידי.

על כן התעוררתי לחקור על זאת, כדרכי – על צד האמת והישר, מבלי להתרשם מדעות קדומות בענין זה. ועתה, יבוא נא דברי.

תחילה נברר, אימתי חי ופעל הנגיד ר' דוד עדני ז"ל.

בתשובות אשר השיב ר' יהושע הנגיד ז"ל (מהדורת רצהבי, ירושלים ה'תשמ"ט ליצירה) מצאצאי רבינו הרמב"ם ז"ל, אל ר' דוד עדני ז"ל הנ"ל, תוך לשון השאלות שם (סימן ל"א, עמוד 76), מופיעות שנות א'תרס"ו-א'תרס"ז לשטרות [שהן ה'קט"ו-ה'קט"ז ליצירה] אשר בהן באו לכלל בלבול בקביעת המועדות, ולפיכך בקש ר' דוד עדני מאת ר' יהושע הנגיד להסדיר לבני תימן קביעת מחזור רס"י [דהיינו מחזור ר"ע. אלא שדיברו בלשון יפה. דב"ש] מתחילתו משנת ה'תרס"ג לשטרות [ה'קי"ב ליצירה].

לפי זה יוצא, שזמן כתיבת השאלות, היה לכל הפחות בשנת א'תרס"ו לשטרות, דהיינו ה'קט"ו ליצירה ומה שבסוף התשובות מופיע תאריך ה'ק"ו ליצירה, כזמן סיום כתיבת התשובות הנ"ל על ידי ר' יהושע הנגיד, זו ודאי ט"ס, שהשמיט הסופר אות י', וצריך להיות ה'ק"ו ליצירה. שכן לא יתכן שר' דוד יבקש בשנת ה'ק"ו ליצירה להסדיר לו תחילת מחזור בעוד שש שנים בשנת ה'קי"ב ליצירה, ומה יהיה על מותר השנים לביתיים והיאך יקבעו המועדות. וזה נראה לי פשוט וברור.

עתה, אם נניח שר' דוד הנ"ל היה אז [בזמן כתיבת השאלות הנ"ל] לכל הפחות כבן חמשים או ששים שנה, כמסתבר לפי מעמדו כנשיא ארץ התימן, הרי שנולד בסביבות שנות ה'נ"ה-ה'ס"ה ליצירה. ואם נניח אשר חיבר הוא חיבור גדול הכמות כמדרש הגדול, הרי שחיברו לכל הפחות בשנות הארבעים לחייו, אשר זהו בסביבות שנות ה'צ"ה-ה'ק"ה ליצירה, ויתכן אף לאחר מכן.

אולם, לפנינו, מדרש נוסף המכונה "מאור האפילה" לר' נתנאל בן ישע ז"ל (מהדורת הרב קאפה, ירושלים ה'תשי"ז ליצירה), אשר נתחבר בשנת א'תר"מ לשטרות [שהיא ה'פ"ט ליצירה] ואולי אף קודם לכן [שכן בפנים הספר (פרשת בהר, עמוד שע"ח) מוזכרת שנת ה'פ"ח ליצירה כשנה שבה עומד המחבר], ובו מעלה דרשות רבות ממדרש הגדול.

ואם אכן אמת ונכון הוא הדבר אשר מחבר מדרש הגדול הנהו ר' דוד עדני ז"ל, אשר נתחבר בסביבות שנות ה'צ"ה-ה'ק"ה ליצירה, היאך מצטט בעל מאור האפילה מדבריו קודם חיבורו, וכי נביא הוא.

ואף אם נבוא להקדים זמן חיבור מדרש הגדול בעשר שנים דהיינו שנת ה'פ"ה ליצירה, עדיין דחוק הוא במאד, מדוע אם כן לא הזכירו בעל מאור האפילה בשמו בעוד מחברו חי וקיים לפניו ומפורסם בכל ארץ התימן כנשיא

וכנגיד בעמיו, ובודאי אם היה זה חיבור הנגיד ר' דוד, היה מתפרסם באותה עת פרסום גדול בהתאם למעמדו, והרי כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם.

מכל האמור לפניך לעיל, מסתבר יותר לומר, שמדרש הגדול אינו חיבורו של ר' דוד עדני ז"ל. אלא נתחבר כבר זמן רב לפניו, מבלי ציון שם מחברו, וכפי המופיע לפנינו כיום ברוב ככל ההעתקים כת"י.

[וזה עוד מבלי להכנס למה שמוזכר שם להדיא "מדרש הגדול" בתשובות הנ"ל בתחילת מצוות לא תעשה (מצוה ד, שם עמוד 57), ושם עוד במצות עשה קנ"ג עיין שם הערה (שם עמוד 52, הערה 113), אשר קמו לאחרונה עוררין על כך.]

בספר "מצפונות יהודי תימן" (תל אביב ה'תשמ"ז) התעצמו במאד להוכיח אשר מדרש הגדול הוא חיבורו של ר' דוד עדני ז"ל, והעלו שם (עמוד 185) שיר פתיחה למור' דוד בירב עמרם אלעדני ז"ל, כהוכחה מסגנון שירו הדומה לשירות אשר במדרש הגדול.

אולם, מעיון בשירה זו ובלשון אותו חכם אשר העלה אותה, אין כל הוכחה גמורה שאכן יצאה היא מתחת יד ר' דוד עדני ז"ל.

מדובר שם בחיבור על הלכות שחיטה לרבינו הרמב"ם לר' מעודד בן חטר ז"ל, ובסוף הקדמתו לחיבורו, כתב המחבר בזה"ל:

והנה החלונו לראשונה באלה השירות, והיא למורינו ורבינו דוד בירב עמרם אלעדני ז"ל, אמר מורינו ורבינו דוד בירב עמרם אלעדני זצ"ל. אפתח פי ברשות שמים וכו'. עכ"ל ר' מעודד בהקדמתו שם.

הנה ברור, שעד תיבות השירה עצמה 'אפתח פי' וכו', הם דברי ר' מעודד הנ"ל. שהרי לא יכתוב ר' דוד עדני על עצמו – 'אמר מורינו ורבינו וכו' זצ"ל'. וזה פשוט. מלבד זה, אין כל זכר לחתימת שמו של ר' דוד עדני בזה השיר.

ואכן, שירה זו, מצאתיה בכמה כת"י של הלכות שחיטה, עם מעט שינויים והוספות, ובכולם לא נזכר שום ייחוס למחבר השירה הזאת. בן מופיע בראש ספר הלכות שחיטה עם פירוש בלשון ערבי, כת"י מכון בן צבי מס' 3292 [בספה"ל 136390], [בלי פסקת ה"יהי רצון"]. ובקובץ נוסף על הלכות שחיטה, כת"י הספרייה הלאומית ירושלים מס' 5288.

כן מצאתי גם בסוף כת"י הלכות שחיטה לרבינו הרמב"ם עם פירוש בלשון ערבי, כת"י הספה"ל מס' 4029. שם בסוף הכת"י, העלו את שירת הרמב"ם בפתיחת פירושו למשנה "התקבצו חכמים" וכו'. ולאחריה (בסוף העמוד) נכתב בזה"ל (בתרגום ללשה"ק), אחר כך יאמר זאת השירה פתיחה לתלמידים, אפתח פי ברשות שמים וברשותכם רבותי, בורא ניב שפתים וכו'. ע"כ.

ושם העלו כל השירה עם נוסח ה"יהי רצון" כמופיע ב"מצפונות יהודי תימן", מבלי כל זכר למחבר השירה. ולאות ולעד, העלינו הנה צילום כל זאת (צילומים מס' 2-1).

אדרבא, יש צד לומר ששירה זו יצאה אף היא מבית מדרשו של רבינו הרמב"ם ז"ל, מסמיכותן יחד לשירת "התקבצו חכמים", וממה שלא יחסה לאיזשהו מחבר.

ומצד דמיונה לשירות הפתיחה במדרש הגדול, אף זה מחזק את ההשערה שמדרש הגדול מבית מדרשו של רבינו הרמב"ם יצא, ולא מבית מדרשם של חכמי ארץ התימן.

על פי זה מסתבר לומר, שר' מעודד בן חטר הנ"ל, כנראה סבר אף הוא (כחלק מחכמי תימן) שמדרש הגדול הוא חיבורו של ר' דוד עדני, ומלשון השירה הנ"ל הפותחת בתיבות 'אפתח פי ברשות' וכו', הדומה לשירי הפתיחה שבמדרש הגדול, דימה שמחברן אחד הוא, ומשום כך ייחסה לר' דוד עדני, אף שאין כל בה זכר לשמו (או שהספר אשר ממנו העתיק שירה זו, הועתק ע"י ר' דוד עדני (אשר כידוע היה מעתיק ספרים, וכדלקמן). וחשב זה המחבר שפרי עטו הוא זה).

מלבד זאת, אף מצינו לכמה מחכמי תימן שסיגלו לעצמן סגנון זה של שירי הפתיחה שבמדרש הגדול, ובנוסף על כך אף הם פתחו בשלש תיבות אלו – 'אפתח פי ברשות'.

כדוגמת ר' יוסף בן אביגד משתא ז"ל, בשירו "אפתח פי ברשות צורי מנעורי" ("שירת ישראל בתימן", קרית אונו ה'תש"ס, ח"ב עמוד 1001), ובודאי העתיק סגנון זה ממדרש הגדול. ואגב, מצינו לבנו, ר' שלם שבזי ז"ל, אשר העיר על לשון שירה זו שבמדרש הגדול בפתיחה לפרשת וירא, אשר שונה היא משאר פתיחות שם. שכן במדרש "חמדת ימים" (מהדורת מכון המאור, ירושלים ה'תשע"ב, ח"א עמוד ע"ד) כתב בזה"ל (בראשית י"ח, א'), למה במדרש הגדול בכל הפרשיות מתחיל 'מרשות', ובפרשה זאת התחיל 'אפתח פי ברשות קוני'. פירש ר' יוסף משתאי,

ומגדלות והגדרות והתקנות אשר תקנו בעלי
 גבורותיכם מן היום אשר עזב את והלזה לרתיכם
 והנה החזן כמגדל דוד עומד על תליו חוף המגר
 תלוי עליו עס כל בלי מלחמות הנבדלים כל שטי
 הגבורים אני משה בירב מימון הסמדי
 בעתיהן ומים התלמוד משיתיהן ומסכיר
 התוספתא יסדתיהן ובפוך סמדי רבצתיהן
 ומזהב ספרי טחתייהן ובדברי הגאונים סמכתייהן
 ובכסף הצרוף זקקתייהן ובמעבה לבוי יצק
 תיהן והנה הוא ככרם חמדה ונטע טעשועים
 נטעתייהן ויומי וליכי נצדתייהן ולרגעים
 השקייתיהן עד אשר נצטנו גמלן ואשכולותן
 בשטן וכס הסמדי כתיח וכל עץ בן כוריה
 והדודאים נתגן ריח פתחת את שעריך וכל
 נעלתייהן ויומם ולילה לך סגדתייהן וכל אשר
 ונבר שמצתייהן ומנחה אל התלמודים שחתייהן
 והנני מסרתייהן על כל אשר מלון מעתיק
 ליושבים לפניו יהיה סחרה לחובל לשבעה
 ולמכסה עתיק תם יקול הדיה אשריה
 פתיחה לאלת נמדיים

ויבין חכמים ועמרו על עמדיכם כי צד טוב
 האשכנזים לכו בנים שמענו ל ורחת
 האמריים שמענו שמענו וקללו טוב ותהי כמעטם כ
 לכוב" מי האיש החפץ היום אורב ימים לראות פוג
 אשר לא העלה עליו מלך גדול ולא שחה תחתיו ולי
 השיחוהו משיחוהו ולא היה ממכותו וישם על לבו הש
 לא יתגדל בפתג המלך וביין משתיו וסוד הנה הלי
 טביר אשר עבדתי וכל ימי חשר ישעתי וכל שלאני
 אשר עבדתי לכו לחמו בלחמי ושלח בן משכתי
 והנה בן מלכ עלי מברים חדשים גם ימים ויין
 יקח עמים הרימונים דובב שפתי ישנים והנה תרומת
 יוני ודא שית כל רגע מדושת וכן גרני וזיין
 מלכים ידקן עמ ונחמן לחם הצורים כל אורכי
 חלון שני וטעמו כפועם לשד השטח אכלו משמלים
 וסוד המתקיים בני אכלו רעים שתו השברו נלוו
 לשמחה אשר לפני יי ויהא בירוש
 חסדו אשר שכלו אכזריותם
 ופיקודי הגדולות אשר גדלו הרועים
 מסול על עיניכם ועיני הים ויהי חסד האלה סחתיים

אמחמי ברשות שמים

וברשותכם רבותי
 בורח צב שפתים אשה נצח מעי ישר נתיבותי
 גם יתגלי מענה לשון
 רבתי ביאחזן ואחקה
 הניקן לכייה וילצון
 ואל תצל ממי דבר אמת
 שמינותי יהיו לי חקיק
 חמול עלי ברחמך
 שוב טעם למרע
 יהי לבי תגים בחקיק
 כחתי תצנים וערי אחי
 אך חתי הושיעני
 משנתי יהי לחיב
 נמדיך אשפוך שיחי
 שמיח צמט עבדיך
 ערוב עבדך לטוב
 פעמי הפך באמיתתיך
 ירחיק חיים הצפני

תלום כלבדור
 ויהי כדברה תסמכתי
 געה תפלטני יג
 יהי נח ידך לעשיתי
 גלי עמדה במישור
 כלתוב לגלי עמדה במישור

דודי רשעון

ואגדיל לך תולדות
 ואקום על נתיבותי
 ותפוב לך שמיות
 וירב לי ששונותי
 חבלבך במלחלותי
 במלחלים חבלך יג
 מלפני יג חלי לכוני מהעבות
 לבי ולישר שכלי ולשמ כירי
 באמרתך דלתמוך גודלי ולהשפיר גדלתי ולהפיל
 בכעים חבלי ולהלמות תחות לבי ולהתיח משחפלי
 ולתת לי מענה לשון ולהאיר חתי עיני ולהיות ידך
 גמי לכל תמוט דלי בעת חמתה שמתי לפני קמי
 ירהלי לדרוש במשפטי מצות צוית עלי ללאוד
 אותם ולהודות לכל בתורת מהכלי והם עניני השחיטה
 שצטווה כלני רעוני לדרשם ולחזקם בשית אורם
 למגולי למעט אכול יהיעבפי ואשבענ מפלי עמלי
 גותה כלבבם לבות ומלי ורבי רח עילי ישמח כלבבם
 במענה לשוני ואל תבושו לי ואל תאולו בהגיוני ואל תכל
 תשמחו בשלי ובעת השד מגד שיוצבם חלים קולי במלולי
 שמעו חכמים מלי וקדעים החשיטו לי יג
 יגה המתחיל והמקום
 נקודות בעולם יג ונבדק

לפי שלא היה כותב "שירה" קודם לפרשיות השלש שקדמו, כשהגיע לתחילת פרשה זו, אמר ראוי לומר שירה שבח לשם יתברך ראש דרשת כל פרשה, לכך פתח מפרשה זו ואמר אפתח פי. עב"ל, ושמא קבל כן מאביו בשם ר' יוסף משתאי וולא נראה שר' יוסף הנזכר שם הוא עצמו אביו, שהרי לא הזכירו בשם אבא מרי. אלא הוא אחד מבני משפחתו. ואמנם, יש כתי' שהוא נזכר שם בשם ר' יוסף בירב ישראל משתא].

וכנראה ישנו עוד שיר כדוגמתו, בפתחת חיבור על הלכות שחיטה לאחד מחכמי תימן, כנזכר ב"כתבי היד התימניים במכון בן צבי" (ירושלים ה'תשמ"ב, עמוד 63 ערך 122), המתחיל אף הוא בתיבות 'אפתח פי ברשות שמים' וכו'.

עוד שם ב"מצפונות יהודי תימן", במסגרת מכתביהם הנמרצים למהדירי מדרש הגדול, העלו הנחות יסוד להוכחת דבריהם, דברים אשר אינם נכונים כלל וכלל.

לדוגמא, שם בראשית דבריהם (עמוד 181) כתבו בזה"ל, מחבר מדרש הגדול, חי במאה ה-13, וחבר ספרו בשנת ה"י"ח בערך. מכיון שרבי נתנאל בן ישעיה מזכיר את מדרש הגדול ומעתיק ממנו בכמה מקומות, בפרשת "בראשית" נח"ל "לך לך" וכו', אשר חיברו בשנת ה'פ"ח ליצירה (עיין ספר "מאור האפילה" עמ' שע"ח), כלומר כשבעים שנה אחרי רב דוד בן עמרם אלעדני, בערך. ע"כ דבריהם שם.

אולם, אין לזה אחיזה במציאות כלל. שכן בשנת ה'קט"ו ליצירה, מתכתב ר' דוד אלעדני ז"ל עם ר' יהושע הנגיד ז"ל, כמופיע לפניך לעיל בראשית דברינו, ולפי זה אפילו אם נדחוק ונאמר שהיה ר' דוד אז לכל היותר בגיל שבעים שנה, הרי שנולד בסביבות שנת ה'מ"ה ליצירה, לא לפני כן. והיאך אם כן לפי דבריהם חיבר את מדרש הגדול בשנת ה"י"ח ליצירה, כשלושים שנה קודם לידתו.

אמנם, יש לדונם בזה לזכות, שלא ראו את תשובות ר' יהושע הנגיד הנ"ל בשלימותם ואשר בהן מופיעה תשובת ר' יהושע הנגיד לענין עיבור השנים וקביעת המולדות אשר יצאו לאור בשנת ה'תשמ"ט ליצירה, כשנתיים לאחר הדפסת ספר "מצפונות יהודי תימן" ואך הפלא על ר' יהודה רצהבי ז"ל, שלא הבחין בזאת.

כמו כן, שם (סוף עמוד 188) כותב ר' יהודה לוי נחום ז"ל במכתבו בזה"ל, אני יוצא מנקודה אחת, לפנינו בהדיא ובכלל ההעתקים כ"י ששם המחבר הוא רבי דוד בן עמרם אלעדני ז"ל. עכ"ל ר' יל"ן במכתבו הנ"ל.

אך זה אינו נכון כלל וכלל, שכן ברוב ככל ההעתקים כת"י, אין כל זכר לשם מחבר זה המדרש. ואם אכן גם זו נקודת ההנחה המובילה אותו להכריח כן, הנה נסתר ונפל כל בניינו מראשו ועד סופו.

גם מה שכתבו שם (עמוד 197) סיבה נוספת להעלמת שם מחבר המדרש משום שחכמי תימן בדרך כלל צנועים מאד וחששו להתפרסם מתוך ענוה ודרך ארץ מופרות וכו', זה אינו נכון. דהאף אמנם שחכמי תימן צנועים מאד ומצויינים בענותותם, מכל מקום כמעט ולא מצינו חיבור מהם שאינו נושא את שמם וחתמתם עליו, אלא רוב ככל חיבורי חכמי תימן ידועים ומסומנים בשמותם ואף לתולדותם.

עוד העירו שם (עמוד 202) שמצאנו תחנה בשם "מראנא דבשמיא" שראשי אותיותיה 'דויד בן עמרם יזכה אמן', ושכן מצאנו במדרש הגדול פרשת ויצא (מהדורת מוהר"ק, עמוד תקל"ט) פסקא בארמית שנלקחה מ"מרנא" מהתכלאל בזה הלשון 'דעני לאילתא בעדן מולדיהון הוא יעני יתן'. ע"כ דבריהם.

אולם, מלבד מה שנוסח הלשון שם שונה בסיומו מהנוסח לפנינו בתכלאל 'דעני לאילתא בעידן מולדיהון ענין', ומלבד מה שפסקא זו אינה מופיעה כלל ב"מרנות" אלא עוד קודם לכן בסליחה המתחילה "דעני לעניי", אין משם ראיה כלל. שכן נוסח זה, כבר מופיע בסידורי הגאונים כדוגמת סידור רב עמרם גאון (מהדורת מוהר"ק, עמוד קנ"ט), ומסידוריהם נכנס אלינו לתכלאל עם שאר סליחות שם, אלא שעם השנים נוספו קטעי פיוט וסליחות מחכמי תימן או מזולתם.

והנה, כפי הידוע, הראשון מחכמי תימן שייחס את "מדרש הגדול" לרבי דוד עדני ז"ל, הוא רבי דוד בן ישע הלוי ז"ל, מחבר המדרש "אלוגיו אלמגני" (עדיין בכת"י). אשר נתחבר בסביבות שנות ה'רמ"ד-ה'רמ"ח ליצירה, שכן שם בתוך ספרו בפרשת בהר, מזכיר את השנה שהוא עומד בה אשר היא שנת א'תשצ"ז לשטרות, דהיינו שנת ה'רמ"ז ליצירה. ובסוף ספרו חתם בשנת רחמ"ה ליצירה, דהיינו שנת ה'רמ"ח ליצירה וראה כל זה ב"תורתן שלבני תימן"

(קריית אונו ה'תשנ"ה, עמוד ל"ו ועמוד ל"ח).

ואגב, ר' יהודה רצאבי ז"ל שם ב"תורתן שלבני תימן" (עמוד מ'), כתב בזה"ל, על המחבר (אלוגיו אלמגני), בכה"י שברשות המוזיאון הבריטי (קט' מוז' 241) לא נזכר מחברו של המדרש, אך יש שם הערת שוליים של המעתיק בנוסח זה וכו'. עכ"ל, ושם העלה לנוסח המופיע שם בגליון הכת"י. אך יש לציין, שהכותב שם בגליון, הוא לא המעתיק עצמו, אלא היא הערה מאוחרת מאת מוהר"ר סאלם מנצורה ז"ל בכתי"ק, אשר חתום בסוף אותה הערה אך נחתך שם הדף עם מקצת שמו. אולם הספר עצמו, נכתב בכתיבה קדומה יותר – כשלוש מאות שנה לפניו (סימנו בספה"ל 6051).

הערה זו כולה, אמנם העלה ר' יהודה רצהבי שם בספרו. אך ליתר דיוק ובדקדוק, אעלה הערה זאת שוב כאן (והנוסף בסוגריים מרובעים, הוספנו בהשערה, היות והדף שם חתוך). וזהו לשונה: חפשתי למצא מי הוא מחבר ספר המדרש הזה, ומצאתי בסופו חתיכה מדברת תשולם הספר ומיהו הסופר, ושיר מהמחברו] עצמו. והנה הוא הר"ר] דויד הלוי ע"ה זצוק"ל מחכמי צנע"א יע"א הראשונים. והוא הוא שחיבר שירים, אתה תמצא בסדר השירים. ואחת מהן היא, קאל דאוד אלליואני ארחמני ואקלני. ויש באמצע השיר תושיח וזה לשונו, יא אללה נגאך, ארגו רגאך. ואקבל עטאך, נאךך ומאך. סאלם מנצורה. עכ"ל ההערה שם. ויש שם בהמשך הספר, עוד הערה ממנו בגליון, על פסוק 'את שיבת עבדך אבינו' (בראשית מ"ד, ל"א), ובסופה חתימת שמו, עיי"ש].

שם תוך ספרו (בראשית ל"א, ז') כתב בזה"ל [צילום מס' 3],

[ותחלף את משכורתין] עשרת מנים. קאלו פי אלמדרש, אן לפצה' מונים, תדל עלי' אעדאד מתנועה אעשאר ומאיין ואלוף. ותעלם, אין מא דכרנא לך מדרש, פהו מדרש אלמעלם דאוד אלעדני, והו מדרש הגדול. עכ"ל [תרגום ללש"ק: עשרת מנים. אמרו במדרש, שתיבת 'מונים', מורה על מניינים הכוללים עשרות ומאות ואלפים. ודע, שכל מקום שהזכרנו לך מדרש, הריהו מדרש החכם דאוד אלעדני, והוא המדרש הגדול (תרגום הרה"ג יפ"ה שליט"א. וברוך יהיה)].

צילום מס' 3

כן העלו זאת ב"מצפונות יהודי תימן" (שם, עמוד 198) וב"תורתן שלבני תימן" (שם, עמוד ל"ו), ומזה הביאו ראייה ניצחת לשיטתם, שמחבר מדרש הגדול הוא ר' דוד עדני ז"ל, הוא ולא אחר.

אמנם, הגם שכבר לפני כן נתווכחו כמה מן המלומדים בדברי "אלוגיו אלמגני" הנ"ל, אם אכן כן הלשון ממש במדרש הגדול או לא. ראה במבואו של ר' שלמה פיש ז"ל למדרש הגדול ספר במדבר (לונדון ה'תשי"ח, ח"א, עמודים 13-14). עם כל זאת, איני נכנס לענין זה כאן.

אך מכל מקום, לדעתי, יתכן לומר, ששגיאה נפלה בספר המדרש הנ"ל, בייחסו את מדרש הגדול לר' דוד עדני ז"ל. שכן מחבר ספר זה, חי ופעל למעלה ממאה ועשרים שנה לאחר זמנו של ר' דוד עדני, ובודאי לא הכירו.

ומה שהביאו לומר כן, הוא משום שכידוע ר' דוד עדני היה סופר ומעתיק ספרים ונזכר בדברי מהרי"ץ ז"ל ב"חלק הדקדוק" (דברים ה', ט') בזה"ל, פקד, כתב מהרי"ב, כן מצאתי הפ"א לפוף בספרים המדוייקים מכתב הר"ר דוד ׳ן עמרם הנגיד איש עדן. עכ"ל. ומן הסתם, העתיק ר' דוד עדני גם את מדרש הגדול, ושם בסוף הספר חתם שמו כדרך המעתיקים. אלא שמשום שאין שם המחבר נזכר על זה הספר מדרש הגדול, ראה ר' דוד בן ישע הלוי לייחסו למעתיק עצמו.

אף נראה לי, שממנו נמשכה ב"מסורת" שגיאה זו אצל חלק מחכמי תימן הבאים אחריו, לייחס גם הם את מדרש הגדול לר' דוד עדני ז"ל.

לפי זה, מה שהעלו ב"מצפונות יהודי תימן" (עמוד 191, אות ב') קולופון מסוף מדרש הגדול משנת א'תתקכ"ח לשטרות [ה'שע"ז ליצירה] אשר במקוטעין שם נזכר רבי עמרם אלעדני, ואשר לכאורה יש להוכיח אף מזה שמחברו הוא ר' דוד בן עמרם עדני, הנה אף אם נניח שבמקומות החסרים בו נזכר שמו של ר' דוד עדני, עדיין אין מכך הוכחה, שהרי כבר כמאה ושלישים שנה לפניו נזכר כן ב"אלוגיו אלמגני" הנ"ל, ושם משם לקח זאת.

□ □

חכם נוסף מחכמי תימן הידועים, הלא הוא הרב אבנר בר נר השרוני ז"ל, בהעתקתו ל"מדרש הגדול" [שנת ה'שע"ט ליצירה. מובא ב"מצפונות יהודי תימן" (תל אביב ה'תשמ"ז, עמוד 194)], אף הוא מייחס את מדרש הגדול לר' דוד עדני ז"ל, וכך כותב הוא בפתח דבריו בזה"ל:

הדור אתם ראו המדרש הזה היקר והנעלה המקובץ מדברי חכמינו על ידי נאמן הרועים חיבור הנשר הגדול הפטיש החזק מרנא ורבנא דויד בן עמרם זצ"ל איש מדינת עדן מארץ התימן וכו'. עכ"ל.

וכמו כן, שם בתחילת פרשת בראשית [מובא ב"מצפונות יהודי תימן" (שם, עמוד 193)] על דברי המדרש 'זהו שאמר הכתוב כה אמר הא-ל יי בורא השמים ונוטיהם' וכו', העיר מעליו בגליון בזה"ל,

שאלה: מה שפתח בכאן בתחלת פרשה זו בפסוק 'כה אמר הא-ל', והיה לו להביא פסוק אחר מהמקרא ולפתוח בו.

תשובה: לפי שראה הנגיד ז"ל שיזכיר שמו במדרש זה בהעלם לא בפירושו, לפיכך פתח בזה הפסוק. שכן תמצא שמו 'אני דויד בן עמרם בה"ה', וראשי תיבות שלכל הפסוק שווה. ומלת בה"ה, כלומר בעל המדרש הזה. שרוני. עכ"ל לשון ר' אבנר בר נר הנ"ל.

מסתבר, שכבר בימיו התעוררו חילוקי דעות או ספיקות לגבי ייחוס מדרש הגדול, והוא אשר נטה ל"מסורת" המעידה שר' דוד עדני ז"ל הוא מחברו, ראה לנכון "להוכיח" כן מן המדרש עצמו, מגימטריא של ראשי התיבות של אותו פסוק המופיע בתחלת המדרש.

ובאמת, אחר המחילה ממעלתו ז"ל, הוכחה מגימטריא של ראשי תיבות, זו המצאה שאין לה כל בסיס ותמיכה. שהרי אפשר להמציא כן גם על עוד חכמים אחרים, בהתאם לאותה גימטריא של ראשי תיבות.

בנוסף, הרי זה מן התימה "להוכיח" משארית הגמטריא – י"ב, דהיינו ראשי תיבות – בה"ה, שפתרונו הוא 'בעל המדרש הזה', דבר שאין לו אח ורע בגזרת הראשי תיבות המקובלות. ובפרט, שאין ראשי תיבות של כל הפסוק שווה, שכן כל ר"ת של הפסוק שווה 498, ור"ת של 'אני דויד בן עמרם בה"ה' שווה 499, ולא בטוח שמחבר המדרש היה סובר את רעיון ה"כולל".

גם אפשר להמציא מאותן ראשי תיבות, לאיך גיסא, אם נעשה גימטריא של ראשי התיבות כבר מתחילת הפיסקא, דהיינו בתוספת התיבות 'זהו שאמר הכתוב', כדרך של המרמזים לרמוז מראש הפיסקא. ולדוגמא, גימטריא של ראשי כל תיבות אלו – 815, יוצא בדיוק אותה גימטריא של 'אברהם ברבי משה אב"ה' – 815. ומלת אב"ה, היינו 'אני בעל המדרש'. וכן אפשר להמציא עוד שמות המתיישבות על אותה גימטריא, ותן לחכם ויחכם עוד.

אלא פשוט וברור, שאין להוכיח מגימטריאות כאלו ואחרות, על זהות שם מחבר כזה או אחר. שכן, אין לדבר סוף, וירבו ה"הוכחות" לצדדים רבים

לאין שיעור ופלא על ר' שלמה פיש ז"ל (ב"מצפונות יהודי תימן" שם, עמוד 203. וכן במבוא המחודש למדרש הגדול ספר דברים, מהדורת מוהר"ק, עמוד 9), היאך שינה דעתו ומסקנתו בשביל גימטריא מומצאת זו, כביכול מזה יש להסיק שרק הוא ולא אחר חיבר את מדרש הגדול, וזה מה שהכריע את דעתו בענין זהו.

ומה שמצינו להרוקח בהקדמתו לספרו שעשה גימטריאות להוכחת שם מחברי מדרשים וכדו', כדוגמת "מדרש רבה" דתיבות 'ואהיה שעשועים' הנזכרות בתחילת זה המדרש הן גימטריא 'רבי הושעיה רבה', וכדוגמת מדרש "תדשא" דתיבת 'תדשא' הנזכרת בתחילת המדרש היא גימטריא 'זה רבי פנחס בן יאיר' (ושם במצפ"ת (עמוד 197) העלו זאת כראיה), לכאורה זה תמוה קצת, שהרי לא ירמזו כן הם לעצמם בתארים אלו. וכפי שאכן לגבי "פרקי דרבי אליעזר", כתב שם הרוקח דתיבות 'מי ימלל גבורת ה'', זה כמו 'אליעזר בן הורקנוס', ולא הזכירו בשם 'רבי'.

אף הרב חיד"א ב"שם הגדולים" (מערכת ספרים, ערך רבה או רבות) בענין "מדרש רבה", העלה אמנם לדברי הרוקח הנ"ל דמחברו הוא רבי הושעיא רבה, אך לא סמך על זאת בלבד, אלא בצירוף עוד הוכחות לכך. ומה גם, שהרוקח עשה גימטריאות מתיבות עצמן, לא מראשי תיבות של תיבות פסוק וכדו'.

בספר "אוצר ספרי תימן" להרא"ח נדאף ז"ל (מהדורת צילום, ירושלים ה'תשנ"ב, עמוד ד', אות ג'), בערך "מדרש הגדול" כתב בזה"ל,

דע כי יש מי שמייחס המדרש הזה לרבינו אברהם הנגיד בנו של רבינו הרמב"ם ז"ל, וכן נמשך אחריהם מוה"ר יחיא צאלח ז"ל וכו', אמנם אני הצעיר הכותב מצאתי סתירה לזה מחכמינו כת הקודמין ע"ה.

האחד, הר"ר ישראל הכהן ז"ל בספר סגולת ישראל שחבר פירוש על מדרש הנזכר, לפני ש"ן שנים וכו', שכתב בתחלת דבריו וז"ל, ועל פי בקשת התלמידים, חברתי פירוש שני זה בדרך הפשט והרמז על מדרש הגדול שחבר הר"ר דוד בן עמרם ז"ל מעי"ת עדן וכו' יעו"ש וגם הרב יחיא קאפח ז"ל בחיבורו "דברי צדיקים וזכרונם בתימן" (כתבים" להר"י קאפח, ירושלים ה'תשס"ב, ח"ג עמוד 1379, אות י"ד), כתב, שהעתיקו לו כן בשמו, עיי"ש.

העד השני, מצאתי ספר כ"י ישן קרוב לש"ן שנים שכתב וז"ל, אתחיל לכתוב ספר המרגלית בע"ה והוא פירוש קצר על מדרש הגדול חבור הרב הגדול הנגיד דוד בן עמרם וצ"ל איש מדינת עדן, וזהו הפירוש, עכ"ל.

והנה בלי ספק שלא ראה מהרי"ץ ז"ל דברי שני הרבנים המחברים הנזכרים, וע"כ כתב מה שכתב או מפי שמועה בלתי נכונה או שמצא באיזה ספר. וכו'. אמנם ע"כ נאמר שהרבנים בעל ספר סגולת ישראל ובעל ספר המרגלית ז"ל הנ"ל, דקו ואשכחו שמחברו הוא רבי דוד בן עמרם ממדינת עדן ז"ל, וידיעתם וקבלתם אמת ויציב. ולו ראה מהרי"ץ ז"ל הספרים הנזכרים, לא היה שותק מלהוכיח מהם שאין המדרש הגדול לרבינו אברהם הנגיד ז"ל.

אחר כתבי כל זה, ראיתי במכתב שהובא מצנעא מהרב יחיא קאפח נ"י, ושם זכר את זה וכתב שהר"ר יחיא בשירי ז"ל כתב בגליון שמחבר המדרש הגדול הוא ר' דוד בן עמרם עדני ז"ל, ע"כ וכן כתב הוא עצמו בחיבורו "דברי צדיקים וזכרונם בתימן" הנ"ל (שם).

נמצא, שעל פי שלשה עדים נאמנים מגאוני עולם כת הקודמין משלש מאות שנה, יקום דבר. ע"כ לשון הראח"נ ז"ל, שם בספרו הנ"ל ובעין זה העיר גם בחיבורו "ענף חיים" על התכלאל ע"ח של מהרי"ץ, מובא לקמן בהמשך דברינו.

והנה, לגבי הראיה השלישית אשר הביא הרא"ח נדאף ז"ל ממה שכתב מהרי" בשירי ז"ל מדבריו בגליון מדרש הגדול, כבר דברנו בזה לעיל, שאין נראה להוכיח מגימטריאות של ר"ת, ראה דברינו שם. נמצא, שנפלה הוכחה זו.

אך ממה שרצה הרא"ח נדאף ז"ל להוכיח מספר המרגלית אשר כתוב בראשו – 'אתחיל לכתוב ספר המרגלית בע"ה והוא פירוש קצר על מדרש הגדול חבור הרב הגדול הנגיד דוד בן עמרם זצ"ל איש מדינת עדן, זה אינו. ואפרש שיחתי.

בכל ההעתקים הישנים כת"י של "ספר המרגלית" אשר ראיתי, נכתב בראש החיבור כך:

בשם יי א-ל עולם, ספר המרגלית ובכמה העתקים, ליתיה לשתי תיבות אלו. דב"ש, שרח אלאלפאץ' אלעויצה אלד"י פי מדרש חמשה חומשי תורה ממדרש הגדול ובכמה העתקים, ליתיה לשתי תיבות אחרונות אלו. דב"ש, מן ד'אלך פי צדר אלמדרש ותרגום ללשה"ק: פירוש המלים הקשות אשר במדרש חמשה חומשי תורה ממדרש הגדול, ומאותן שבהקדמת המדרש. עשה אונך כאפרכסת וכו'.

כן הוא בכל ההעתקים כת"י שבדקתי. כגון כת"י הספרייה הלאומית ירושלים מס' 160, וכת"י לידס אנגליה מס' 318 (בספה"ל 15445), וכת"י ספריית ביהמ"ל ניו-יורק מס' 6093 (בספה"ל 35398) והעתק נוסף כת"י מהנ"ל מס' 1017 (בספה"ל 24124), וכת"י בניהו מס' 428 (בספה"ל 73019). וכן בהעתק מאוחר יותר כת"י (כת"י הספה"ל מס' 38), נכתב בקיצור לשון: בשם י"א-ל עולם נעשה ונצליח, זוהי המרגלית פירוש מדרש הגדול. כאפרכסת וכו'.

אולם בהעתק אחד כת"י ספריית ביהמ"ל ניו-יורק מס' 6008 (בספה"ל 35334) מלפני כשלש מאות וחמשים שנה, נחסרו בתחילתו כמה דפים והושלמו בכתיבה מאוחרת מאד מלפני כמאה שנה, ושם בתחילתו כתב המשלים נוסח זה (מופיע צילומו לפניך, צילום מס' 4):

ספר המרגלית, שרח אלאלפאץ' אלעויצה אלד"י פי מדרש חמשה חומשי תורה הנקרא מדרש הגדול שחברו ר' דוד בן עמרם מעי"ת עדן זצ"ל, כמ"ש מהר"י בשירי וס' סגולת ישראל ושש תיבות אחרונות אלו נכתבו בכתיבה מוקטנת, להורות שזוהי הוספת המעתיק לצורך ביאורו, מן ד'אלך פי צדר אלמדרש. עשה אזנך כאפרכסת וכו'. ע"כ.

ספר המרגלית

סרח אלפאץ' לעויצה לדי פי מדרש חמשה חומשי תורה הנקרא מדרש
הגדול שחברו ר' דוד בן עמרם מעי"ת עדן זצ"ל: כנ"ש מהר"י בשירי וס' סגולת
ישראל מן זמ"ן פי צדר למדרש עשה חזנך כאפרכסת " פי אקמאע " עירכת
בהן חומטון פי הו ארמל וארמאד ונחה ופי בעל הערוך עפר מלוח מארץ
מלכה " ויג חול " אבן פסימס הו אשכאך " שאפנה היה גונח דס סרח גונח
יסעל ויקדף דס " כהוכין בטמסון הו אר"ג ואהוקיע " כלפי אפרכסת אכלי
ואתקלים " דרך סרטו וישור יהי אמריק איערה " ואכלנו ונויי היה פי נחה
לאכלו " פרשת בראשית

כשהי פקעיות סלסתי " פי ככב אגזל " ואח"כ מביא
הוגנין הי לאנגאר " בעממטי הקן וכלה כדי לשמחן " קורח היגר פי עושה
מרכבה הר' ודיניס תגרי " ברח שרתיו שלעולם פי יסידותיו " ועליות הגלים

הראית לדעת, שבכל ההעתקים כת"י של חיבור "המרגלית", לא נזכר בהם שמחברו של מדרש הגדול הוא רבי דוד עדני ז"ל, חוץ מהעתק כת"י זה הנזכר לעיל באחרונה, אשר הוסיף כן המעתיק הנ"ל מדעתו, ולפרש שיחתו הוצרך עוד להוסיף כראיה שכן כתבו מהר"י בשירי וספר סגולת ישראל.

ומסתבר, שהעתק זה הוא אשר היה לפני הרא"ח נדאף, וממנו ציטט שם בספרו "אוצר ספרי תימן". ומה שלא דייק בלשונו, כנראה כתב כן מן הזכרון ולא מתוך הספר עצמו.

הרי שאין כל הוכחה מ"ספר המרגלית", לענין זהות מחבר מדרש הגדול. ובכך נפלה גם הראיה השניה אשר העלה הרא"ח נדאף שם בספרו.

אמנם, בראשית דבריו, כתב הרא"ח נדאף ז"ל להוכיח גם מספר "סגולת ישראל", אשר כתוב בו בתחלת דבריו כך – 'ועל פי בקשת התלמידים חברתי פירוש שני זה בדרך הפשט והרמז על מדרש הגדול שחבר הר"ר דוד בן עמרם ז"ל מעי"ת עדן'.

נראה שאף כאן ציטט מן הזכרון, שהרי אין כתוב כן בספר הנ"ל. ועל אותו ספר, כתב בעצמו שם לקמן בערכו (שם, עמוד דף י"ב, אות ס'), אשר ראהו בידי מר יהודה הכהן ז"ל תושב יפו תל אביב. ואכן, אותו העתק כת"י של ר' יהודה הכהן הנ"ל, הדפיסו זאת בדפוס צילום (ב' כרכים, תל אביב ה'תשל"ב), והרי הוא מונח לפנינו (מופיע צילומו לפניך, צילום מס' 5).

והעתק נוסף מספר "סגולת ישראל" כת"י, על ידי סופר אחר, יצא לאור גם הוא בדפוס צילום הכת"י, על ידי ר' שלמה צפר ז"ל. ועל פי העתק כת"י זה, הוציא זה המהדיר את "סגולת ישראל" גם במהדורת דפוס (ירושלים ה'תשנ"ד).

אולם, האמת היא, שגם בספר "סגולת ישראל" עצמו, לא נזכר כלל שמחבר מדרש הגדול הוא רבי דוד עדני ז"ל. ומה שנוסף כן בתחילתו, זהו לשון המעתיקים עצמם, בהקדמתם הקצרה לחיבור.

שכן בשני ההעתקים כת"י הנ"ל, נכתב בראש הספר בזה"ל:

בשם י"י א-ל-עולם, אתחיל לכתוב [בנ"א נוסף: ספר] סגולת ישראל, אשר

בשם גוי אל שלום

אנואל לסתוב

סגולת ישראל

אשר חיבר החכם המבהיק
הלרי ישראל הכהן זלה"ה בן
שלמה הכהן זצ"ל פירוש למדוט
הגדול אשר חזר הר"ע דוד אשר
ממדינת עדן זק"ל אמר
ישראל הכהן כאשר יעצני
יקי לחזר פ"י ראשון

על מדרש הגדול על דרך
הקבלה אמרו לי התלמידים עדין
אנו עריבים לדברי רבש"ט המדרש
אמרת להם סבורי הייתי שהפשוט
ידוע הוא מעלכם ואיך אני צריך
למש לבס לא דברי אגדה ולפי
כך נערתי מעני וחיברתי כיון
שכי והוא זה והכנסתי בו מרדק
הכה ועזרני להשלימו ויעזרני
על מעשה רצונו כדצונו אמרני
אורך בנורד לבב בלמדי עשני

נדבות יד דהנא וין ומשטיף למדי
היה לבי תשם בחקיקתו מעולה אכיש
היה לבי תשם בחקיקתו למחמלי כחמתיך לענדיך
סעדני ואושעה ואשעה בחקיקת תמיד
דחמיק רבים יין כמשפטוך חייני
את חקיקת אשמך אל תעצני עד מאד
לך חנינושיעני כו פקודיך דרשתי
ה ביני ואצרה תורתך ואשמרה יל ל
כחמדך חייני ואשמרה אדות כך
הד כיבני בנהיב מצותך כינו חציתי
נשבעתי ואקיימה לשמור משנתי
עד קיוף

פרשת בראשית

זה"ש כה אמר האל לל חל
שדי: ויני בורא השמים דעה ל
עולם הגלגלים נכראו דשמיך שז
כדבר יין שמים נעשו: וכו' והם
כמו ש"כ נוטה שמים פריעה דוקע
הארץ. עולם היסודות: וצאצאיה
לל הכרואים כעולם השפ"ל והם
המחצב והעומח: והחיו כור"ק
נשמה לעם עליה, לו כני אדם
הרשעים שז אנא חטא העם:

תורות להולכים די, לו העדיקים שז
נח: התהלך לפני ופיה תמים:
עבין שם המפורש למה נקרא
שם המפורש פירש רש"י
שם טוב לשני ענינים הא שהוא
מורה על עצמן הוראה מכוארת
ואל מנוהש מלשון פירוש וכו'
באר היטב תרגמו פירוש אור
והענין השני מלשון אחדות שמי
לודמיון עכ"ל רב ו' א' א' א' א'
עד שלא נברא העולם לל

השמים והארץ: היה הקלה לל הכח
הנעלם סבת הסבות ועילת העילות
ושמו בלבד: לל השם המפורש
יוד הא ואו הא: כיון שעלה בדעת
לברוא העולם קרא עצמו אדמה
לל מצני וממצני יש מאין: אל
לל יכול ותקיף לסבול יחלמן:
אלהים, לל שופני: שדי, שמה
לעולמו די: עבאות לל שברא
עבאות המלאכים ו מחנות שכינה
לף דלת כוז יוד: לל אדון לכל
אדון

חיבר החכם המובהק הר"ר ישראל הכהן זלה"ה בן שלמה הכהן זצ"ל, פירוש למדרש הגדול אשר חיבר הר"ר דוד אשר ממדינת עדן זק"ל.

אמר ישראל הכהן, כאשר יעצני ייי לחבר פירוש ראשון על מדרש הגדול על דרך הקבלה, אמרו לי התלמידים, עדין אנו צריכים לדברי הפשט והמדרש. אמרתי להם, סבור הייתי שהפשט ידוע הוא אצלכם ואין אני צריך לפרש לכם אלא דברי אגדה. ולפי כך, נערתני חצני וחיברתי פירוש שני, והוא זה, והכנסתי בו פרד"ס. הב"ה [בנ"א: הקב"ה] יעזרני להשלימו ויעזרני על מעשה רצונו כרצונו, אמן כי"ר [בנ"א, ליתיה לתיבה זו]. וכו'. עכ"ל מחבר ספר "סגולת ישראל" והמוגה בפנים הלשון, הוא כמופיע בכת"י ניו-יורק דלקמן.

מובן לכל, שדברי המחבר עצמו מתחילים בתיבות 'אמר ישראל הכהן', ולא מהכתוב קודם לכן, שהרי לא ישבח עצמו בתארים כאלה. אלא כל הנכתב מקודם, היא הוספת המעתיק בפתיחת העתקתו לספר בשבח המחבר ותואר חיבורו, כדרך המעתיקים, כידוע. ומלשון פתיחה זו שבשני ההעתקים כת"י הנ"ל, ניכר שמקורם אחד הוא וזהו לשון המעתיק הראשון ואו לחילופין, אחד מהם הוא ההעתק הראשון, והשני הועתק ממנו.

אולם, הרא"ח נדאף, נדמה היה לו כמונח בזכרונו, שכך כתב המחבר עצמו תוך דבריו על בקשת התלמידים ממנו – שמדרש הגדול חיבר הר"ר דוד בן עמרם ז"ל מעי"ת עדן. אך זה אינו. ואין לזה כל זכר בדברי הרב המחבר ספר "סגולת ישראל" בראשית דבריו [אמנם, לא עברתי גם על כל הספר עד סופו, אך מלשון המביאים ממנו ראייה, נראה שלא הוזכר ייחוס מדרש הגדול לר' דוד עדני, אלא בראשית הספר כאן ולא בשאר הספר].

כך שגם ראייה זו נפלה, ואם כן אין שום ראייה מכל אלו שהעלה הרא"ח נדאף בספרו הנ"ל, ואין כעת כל טענה על מהרי"ץ ז"ל.

וחדשות אני מגיד, גם מההקדמה הראשית של הספר "סגולת ישראל", אשר כמדומני נעלמה מעיני כל החוקרים אודותיו ומתפרסמת כאן לראשונה מכת"י [צילומה מופיע לקמן, צילום מס' 16, לא נזכר שמץ מנהו שמחבר מדרש הגדול הוא רבי דוד עדני ז"ל.

הקדמה זו מצאתי באחד ההעתקים כת"י מספר "סגולת ישראל", כת"י ספריית ביהמ"ל ניו-יורק מס' 6092 (בספה"ל 35397), כתובה על עמוד אחד

בראש הכת"י. צידו הקיצוני הימני של העמוד לכל אורכו, מחוק ומטושטש ולא נשאר ממנו אלא בקושי רושם קל בלבד.

ומפאת חשיבותה והתגלותה לראשונה, ואשר גם קורות המחבר בה מנה, אמרתי להעלותה הנה (ומה שמחוק בצידו הימני, השלמנו במדת האפשר לפי דוחק הזמן וכמשוער).

וזה לשונה:

בשם יי א-ל עולם. [אברך את יי] אשר יעצני, אף לילות יסרוני כליותי. להבין משל ומליצה, דברי [חכמים וחיד]ותם. אמר **ישראל** הכהן. כאשר יעצני יי, נתן בלבבי [עצה לחבר ז]ה הספר, ראיתי להקדים תחלה הקדמה, להודיע את [... ...], מה הוא אשר העירני ואשר הביאני עד הלום, ולדעת מה זה ועל [מה זה. אומר], אנחנו היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות בארץ התימני, [... עוסקים במדרש הגדול, והנה הוא מלא אגדות כמים לים מכסים. והיו [... ...] מפרשים אותם באגדות על דרך פילסופיא, יש שהוא מתישב [על הלב ו]שאינו מתישב על הלב. ויהי כאשר רצה הקב"ה לזכות אותנו [ולהסיר מסו]ה העורן מעל פנינו, ויתן בים דרך ויעברו אנשים יהודים סוחרים [... מאש]כנו ומארץ ספרד, ויביאו לנו ספרים רבים וטובים, כגון ספר [הזהר ופי'] הרמב"ן ע"ה וספר רבינו בחיי וספר הרוקנאטי וספר המערכת [וספר שערי] אורה וספרים הרבה אין קץ. ונמצא אותם האגדות, דפוסים ומפורשים [באותם ספרים], ראיתי לקבץ אותם הפירושים אחד אל אחד ויהיו ספר אחד. [וגם אני הצעיר] הוספתי פירושים על דרך הקבלה, לפי מה שלמדתי מן ספר שערי [אורה, כי הוא] האיר עינינו בחכמת הקבלה, כשמו כן הוא. וא"כ קראתי שם [ספרי זה] **סגולת ישראל**, כי הסגלתי אתו מקום. ועוד קראתי [לו שארית] ישראל, כד"א קבץ אקבץ שארית ישראל יחד [אשימנו. ועוד, כי הוא שארית בארץ לכל התלמידים ללמוד ממנו, כי [... ...] כמים ספריהם. וְאֶכְתּוּב עַד סוֹף סֵפֶר וְאֵלֶּה שְׁמוֹת. וְאִזּוּ וַיִּקְרָא יְיָ [... ...] רוב בני אדם, ותלה הארץ מפני הרעב ותרעב הארץ מאד, ונאכל [... ...]נו, אך לא נפקד ממנו איש, ברוך פודה ומציל. גם חליתי את [חליי שנים] עשר חדש, והבית נהרסה ונתמעטה הפרנסה, ותהי מלאכת הספר [זה ימים] רבים, ואהי מיצר ומשתומם איך אשלימנו ומי יפרנסני. ויאמר יי [אלי, התהלך] בארץ לארכה ולרחבה, ובאת אל העם בני ישראל ודברת אליהם, תנו את [עיניכם] בתורת משה עבדו לאמר, קדש לי כל בכור פטר כל רחם באדם ובבהמה [... ...], ואמרת אליהם קחו מאתכם

בשם יי אעולם

אשר יעצני אף לילות יקווני כלילותי להבין משל ומליצה דברי
 ותם אמר דזשוראל הכהן כאשר יעצני יי נתן בלבבי
 להקדים תהלה הקדמה להודיע את
 אשר הביא הוא אשר העירני ואשר הביאני עד הלום ולדעת מה זה ענין
 ראשונה ראשונה היהודים הכוזבים היושבים בעדי הפדנות בארץ התומני
 הם במדדש הגדול והנה הוא מלא מגדות כמס ליום מסקים זהו
 מפרשים אותם באגדות על דרך מלקוסים יש שהוא מתעבב
 מתעבב על הלב ויהי כאשר דעה הקב"ה לזכות אותנו
 מהעונן מעל כענו ויתן בים דרך ייעברו אנשים יהודים קטנים
 ומארץ ספרד ויביאו לנו ספרים רבים ועובים כגון ספר
 הדמיון של וספר רבינו בחיי וספר הרקנאטי וספר המערכות
 וספרים רבים הרבה אין קץ ונמצאת חותם האגדות דכוסים
 לאיתי לקבץ אותם הכינושים את דזשוראל אחד יהוה סטראתי
 פחותים על דרך הקבלה לפי מה שלמדתי מק ספר שערי
 הקבלה ענינו ציחמת הקבלה כשמו כן הוא ואל קראתי שם
קבורת ישראל כי הסגלתי אצלו מקום ועוד קראתי
 כולא קבץ אקבץ ארית ישראל יחד
 ווד כי הוא שאריות בארץ לכל התלמידים ללמוד ממנו כי גז
 כמים ספריהם ואכתוב עד סוף ספר ולה שמעות ואז ויקראני
 דוב בעאדם ותלה הארץ מפני הערב ותעב הארץ מאד וגאכל
 אף לא נפקד ממנו איש בדוך כודה ומחיל גם הליתי ארז
 עשר חדש והבית נהרקה ונתמעטה הפדנה ותבי מלאתה הספר
 דבים מאי מצד ומשתומם חיד אשלימנו וגמי ופגשתי ויאמני יי
 בארץ לתרפה ולרחבה ובאת אל העם בני ישראל וצדית ייחם תגזאת
 כבודת משה עברו לאמר אדש לי כל בכנז כמר כל דתם באדם ובבית
 גם ואמר תליחם קחו מוחתכם תרומה לי ונתת עליכם ייום בדכה
 גם עתה ונכון במלכותי ואני הנני נותן לכם חן לפני בני
 וצדקתם ועוד אמר חז"ל עשר תעשר תני דמני למא לי חז לוג עשר
 למעון בתם שיהיו מעשרין כמיונה לעמילי תורה ועתה אלי טוב ין כלם
 בדוכים אלה

תרומה ליי ולתת עליכם היום ברכה [להיות ל]כם צדקה וזכרון במלאכת יי. ואני הנני נותן לכם חן לפני בני [ישראל לא ת]שוב ריקם. ועוד אמרו חז"ל, עשר תעשר, תרי זמני לָמא לי. חד, למעשר [... וחד] למעשר בתים, שיהיו מעשרין ממונם לעמילי תורה. ועתה, אל ישוב דך נכלם. ברוכים אתם ליי. עב"ל הקדמתו.

ומה שכתב שהיו הרבה מפרשים אותם האגדות שבמדרש הגדול על דרך פילסופיא, נראה שכוונתו למדרשי תימן הקדמונים אשר נכתבו אחר מדרש הגדול וליקטו ממנו, כמדרש החפץ ומאור האפילה ומדרש הביאור וכו', ודוגמתם מאלה שלא נדפסו ועדיין הם בכת"י.

יתכן אמנם, שהוא בנו של רבי שלמה הכהן ז"ל, מחבר ספר "לחם שלמה" וראה כמו כן במאמר "אופן המרכבה" (עמוד 16 ד"ה מחבר) שם גם ניסה להוכיח כן, ומה גם שענין דבריהם שוה בהקדמותיהם, אלא שסיגנונו של ר' ישראל כאן מתון יותר. ויש עוד לחקור על ענין זה. ומתוך הקדמתו כאן, ניתן לדלות עוד פרטים רבים, אלא שקצר המס"ה מהשתרע.

עוד תבין ותשכיל, מלשון הקדמתו זו, אשר אם ישנם העתקים נוספים מספר זה, הנקראים בשם "שארית ישראל" ולא "סגולת ישראל" [ראה "כתבים" שם, עמוד 1381, הערה 24. ובמאמר "אופן המרכבה" (שם)], הוא כפי שכתב כאן 'ועוד קראתי לו שארית ישראל', והכל אחד.

עתה ידעת, כי אין ראייה כלל וכלל מאותם שלושת חכמי תימן הנזכרים לעיל, ולו ראה הרא"ח נדאף ז"ל כל דברינו אלה, יתכן ולא היה מעיר כן על מהרי"ץ.

□ □

אחר זמן, ראיתי להרע"מ קורח ז"ל במכתבו לגיסו משנת ה'תרפ"ז (מובא ב"עריכת שולחן - ילקוט חיים", ח"ג עמוד ס"א) אשר כתב בזה"ל,

עוד דבר לי אליך השר, על דבר ספר מדרש הגדול הנמצא בכת"י. כי זה כחמש שנים הגיע לידי מדרש הגדול כת"י מהר"י בשירי, ובתחלתו כתב ששם מחברו דויד בן עמרם.

עוד מצאתי בנצד אלרחמים, אותה תחנה המתחלת "רחים על עמך ישראל דאפיקתא וכו'", מסודרת ע"פ א"ב, ובסופה חתום בר"ת דויד בן עמרם יזכה אמן. וצופה הייתי במדרש הנזכר, והוא זוכר בפרשת ויצא פסקא מנצד הרחמים.

על כן אני אומר, שאילו ראה מהרי"צ ז"ל המדרש הנזכר כת"י מהר"י בשירי ז"ל, לא היה שומע לאומדנות ולא היה כותב בפירוש עץ חיים על התכלאל שהמדרש הנזכר להרב אברהם הנגיד בנו של הרמב"ם ז"ל. עכ"ל הרע"מ.

אגב, באותו מכתב בתחילתו (שם עמודים נ"ה-נ"ט), דיבר על מחברת התיגאן הגדולה, ומדבריו נראה לכאורה לדעתו שאף אותה חיבר ר' דוד בן עמרם הנגיד ז"ל. שכן כתב שם בזה"ל,

שאלתך על דבר המחברת הנמצאת בכת"י ישנים מסופרי תימן בחומשי התורה הנקראת תאג, כי חפץ אתה לדעת למי מקדושים המסדר והמחבר וכו'. דע ידי"נ, כי רבים יגעו ולא הגיעו עד חקר וכו'.

וזה לך האות גדול שבכולם, לשון המחבר ומליצותיו וחרוזיו, יעידון יגידון כי לא בא בסוד המתחכמים להמתיק הגיונם ולהתגדר במענם. ורק אחז בלשון פשוטה, דובר משרים, תופש האמונה מצפה לישועה, אין בלבו שום מחשבת יוהרא. **וכבר הערכתי חרוזים, ומצאתי דומים בסגנונם ועניינם לחרוזי מחבר מדרש הגדול אשר בתחלת כל פרשה.** עכ"ל הרע"מ בקיצור.

הנה ממה שהביא ראיה מכת"י מהר"י בשירי, כבר השבנו על זה לעיל, כמופיע לפניך.

ומה שהוסיף להביא ראיה מנצד אלרחמים, גם זה הוכחנו לעיל שאין קשר בין הדברים – בין התחנה אשר חתום שמו עליה לבין הפסקא הנזכרת במדרש הגדול, וזה מלבד מה שהפסקא הנזכרת במדרש הגדול כבר מופיעה עוד מקדם בסידורי הגאונים ומהם הובא לתכלאל.

אמנם, מה שכתב לשער שמחבר מחברת התיגאן כנראה הוא מחבר מדרש הגדול, לא אדרש לזאת עתה, כדי לא לצאת מן הענין.

והנה בספר "חכמת המשכן" לר' יוסף שליט ריקיטי ז"ל הנדפס במנטובה בשנת ה'תל"ו ליצירה, בשלשה מקומות שם בספרו, העלה מדברי "מדרש הגדול", ואף שמציין את מקור בואו אליו מעדן, עם כל זאת אינו מייחסו לר' דוד עדני ז"ל, אלא לרבינו הרמב"ם ז"ל.

אצטט את שלשת המקומות אשר הובא בספרו. זה לשונו:

א. אבל מצאתי בספר שהובא מעדני, רובו לשון ברייתא וכו' שהרמב"ם חברו, שסובר שגם הכותלים היו מכוסים בעורות אלים ותחשים (שם, דף ה' ע"ב).

ב. וכן מצאתי בספר שהובא מעדני, וזה לשונו, הרי ד' כיוויין וכו' (שם, דף ו' ע"ב).

ג. ובספר מדרשי הגדה שהובא מעדאן, נמצא בפרשת תרומה, מצנפת שלכהן גדול וכהן הדיוט ארכן שש עשרה אמה וכו' (שם, דף י"א ע"א).

על המובאה הראשונה, העיר ב"גנזי שכטר" (ניו-יורק ה'תרפ"ח, ח"א עמוד שע"ז), שנראה לתקן תיבת וכו' ולהחליפה בתיבת ואו', דהיינו 'ואומרים' וגם ר' שלמה פיש ז"ל, במבואו למדרש הגדול במדבר (הנ"ל, עמוד 13), העלה זאת, כנראה כך סוברו.

ולדעתי, אין צורך לתקנה, שכן אפשר גם כן לפתרה כמות שהיא, דהיינו 'וכותבים', וזה כבר יותר מסתבר, שאולי ראה בן כתוב באיזה שהוא ספר. כי אכן, לכאורה, אין כאן מקום סתם לתיבת וכו'.

לקמן נדון גם בדבריו הנ"ל.

לעומת זאת, מהרי"ץ ז"ל בחלק הראשון של סידורו, בשלשה מקומות שם בפירושו הנקרא "עץ חיים", ייחס את מדרש הגדול לרבינו אברהם הנגיד בן רבינו הרמב"ם.

נצטט את שלושת המקומות אשר הובא שם. זה לשונו:

א. וז"ל הרב רבינו אברהם הנגיד בנו של הרמב"ם במדרש הגדול, ריש פרשת עקב, גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב. אמר דוד לפני הקב"ה, רבון העולמים לא לחנם אני זהיר בהם ולא לחנם אני משמרם, אלא אשמרם בעולם הזה כדי שאטול שכרן לעתיד לבוא. עליו אמר שלמה, נוצר תאנה וכו'. עכ"ל. ע"כ לשון מהרי"ץ (מהדורא חדשה, ח"א סוף עמוד רס"א).

ב. וכתב רמ"א, וכן רוקקין דם המציצה אל תוך העפר (ע"ש בשם יש מקומות). ובמקומינו לא נהגו כן, אלא (מוצצין) [רוקקין] לתוך כלי שאין בו עפר. וכן נראה לפי הזוהר וכו'. וכן מוכח להדיא במדרש הגדול שחיבר

רבינו אברהם בנו של הרמב"ם, בפרשת בלק בפסוק מי מנה עפר יעקב, ע"ש. ע"כ לשון מהרי"ץ (שם, סוף עמוד תת"ז).

ג. דע, כי הסדר בדפוסים, להפריד חוקת ובלק, ולחבר מטות ומסעי. ובכל התכאלי"ל הקדמוניות, מחברים קרח וחצי פרשת חוקת עד פסוק [במדבר כ', כ"ב] ויסעו מקדש, ובשבת שנייה קורין חצי חוקת מפסוק [שם] ויסעו ומחברים אליה בלק. וכו'. וכן מצאנו שסידרם הנגיד רבינו אברהם בנו של הרמב"ם במדרש הגדול, שחיבר קרח וחצי חוקת, ומפסוק ויסעו מקדש ופרשת בלק לסדר אחד. ע"כ לשון מהרי"ץ (שם, ח"ד [תעניות] סוף עמוד תפ"ט).

על המובאה השניה, העיר שם הרא"ח נדאף ז"ל בחיבורו על התכלאל עץ חיים הנקרא "ענף חיים" (שם, אות כ"ד) בזה"ל,

אמר אברהם חיים נדאף, תמיהני על דברי קדשו אלה, שמייחס מדרש הגדול לרבינו אברהם. ואני חפשתי על זה ומצאתי כתוב בספר סגולת ישראל על מדרש הנזכר להר"ר ישראל הכהן ז"ל, שייחסו לרבי דוד ברבי עמרם ז"ל מעיר תימן עדן. וכן מצאתי עוד לאחד הקדמונים בספר מרגלית שפירש על מדרש הנזכר, שייחסו גם כן לרבי דוד הנ"ל. וזמן המחברים הנזכרים, יותר משלש מאות שנה. ומאיפה יצא לו לרבינו מהרי"ץ ז"ל לייחסו לר"א הנגיד. הן אמת שרבינו אברהם חבר מדרש אחר ולא זה מדרש הגדול, כמו שזכרו הרב חיד"א בספר שם הגדולים ע"ש. ואולי סבר הרי"ץ שהוא זה המדרש הגדול, וליתנה. לפי שהמדרש שחבר ר"א הנגיד, הוא בלשון ערבי וגם על ההפטרות. מה שאין כן מדרש הגדול הנ"ל, שהוא בלשון הקדש והוא רק על הפרשיות, עכ"ל. וראה עוד לעיל, מה שהבאנו בשמו.

ועל המובאה השלישית, העלה הר"ש צאלח ז"ל בתכלאל עץ חיים מהדורתו, לדברי הרא"ח נדאף הנ"ל, והשיב על דבריו בזה"ל,

ובמחילה מכת"ר ז"ל, לא היה צריך לכל זה, היות והיה ידוע לו שרבותינו התימנים ע"ה זצ"ל, לא נכנסו בעיקר יסודי לחקירת מחברי הספרים בדקדוק, ובפרט בשעת עיון, הואיל ולא היה להם זמן ארוך כי אם בשעת הלמוד, לא יותר. והאמת, לא היה למהרי"ץ ז"ל ספר מדרש הגדול כנראה שלם, כמו שמוכח מתוך כתב צוואתו על כל חילוק ספריו מה הן של הקדש ומה הן שלו ליורשיו. ולכן מה שכתב בשם אברהם הנגיד, היא רק השערה, לא בדיוק. זה מה שנראה לי. והערה זאת, די למבין ולמודה על האמת. עכ"ל. והעלינו דבריו בתכלאל עץ חיים (שם, הערה ט"ו בעץ חיים).

מה שכתב שלפי האמת לא היה למהרי"ץ ספר מדרש הגדול שלם, אין בכך שום טענה, שהרי בשום העתק כת"י של מדרש הגדול ואפילו העתיק ביותר לא נזכר שם מחברו. ואם נזכר כן, הרי שזה מלשון המעתיקים עצמם וכדוגמת מהר"י בשירי, ולא ממנו הוא. כל זה מלבד מה שמסתבר שלפני מהרי"ץ – אשר רבו ספריו כידוע, היה גם ספר זה בשלימותו. וכבר הערנו על דברי הרש"צ שם בתכלאל וובמאמרינו כאן, הרחבנו ביתר שאת, ואף התחדשו לנו כעת דברים נוספים שלא ידענום אז, והצגנום עתה כאן לפניך.

אמנם, מהו המקור של מהרי"ץ ז"ל בייחסו את "מדרש הגדול" לרבינו אברהם בן רבינו הרמב"ם ז"ל, האם כתב כן מהשערה או שמועה, או שבאמת ראה מקור לכך אמין בכתובים?

והנה, בספר כת"י קדום אשר עיינתי בו בעבר, כמדומני היה זה פירוש רבי אברהם בן שלמה ז"ל על נביאים – המעלה שם בספרו ממדרש הגדול במקומות רבים, זכור לי שראיתי באחד המקומות אשר כתוב [בערך] כך: 'קאל רבינו אברהם החסיד פי מדרש אלכביר' [בתרגום ללש"ק; אמר רבינו אברהם החסיד במדרש הגדול]. אך לעת עתה, איני זוכר היכן מקומו וואף שמצוי הוא תחת ידי, מדובר בספר גדול, כך שקשה עלי הדבר לעבור שוב על כולו תיבה בתיבה. ושמא משם ראה מהרי"ץ ללמוד אשר מחבר "מדרש הגדול" הוא רבינו אברהם הנגיד, שכן כידוע בספרו "חלק הדקדוק" (יחזקאל מ"ו, י) ציין מהרי"ץ לרבי אברהם הנ"ל.

אחר זאת, ראיתי ב"מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי" מהדורת הרד"צ הופמאן ז"ל (פראנקפורט ה'תרס"ה ליצירה, עמוד 7. ומובא גם במבואו של ר' שלמה פיש הנ"ל, עמוד 12-13), שכתב בהערה למטה בזה"ל,

החכם שטיינשניידער כתב במ"ע "העבראישע ביבליאגראפיע" שנה ששית צד 61, שמצא כתוב בעלה אחת כ"י, כזה הלשון: כי תקנה עבד עברי, והלא לא היה לו לסמוך לומר אלה המשפטים אלא כי יריבון כי ינצו וכי יכה איש שהן דינין. דורשי רשומות אומרין, לפי שנצטוו במרה על הדינין ונתן להם י' דברות, אמר משה, רבונו של עולם, שמח (צ"ל שמא) יתגבר יצה"ר על בניך ויעברו על המצוות ותגלה אותם מלפניך ותמכרם לעבדים. לכך פתח כי תקנה עבד עברי, כשתקניאם למלכיות, אל ישתעבדו בהם יותר משש מלכיות, שנאמר שש שנים יעבד, בבל ומדי ופרס ויון אשור ורומי, ובשביעית

יצא לחפשי חנם. אם בגפו יבא, הילה (צ"ל היה) (ושמא תיבה זו היא קיצור של 'היה לו'. דב"ש) למקרא לומר, אם לבדו יבא לבדו יצא. מהו בגפו. אמר, חס ושלום, אם גרמו העונות, אויבים באים עליהם באגפיים כנשרים שעפים בשמים דכתיב היו קלים מנשרי שמים, רבש"ע, כנפים של בטחונות תן להם, מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם. **מדרש אגדה של ר' אברהם הנגיד בנו של הר"מ במז"ל**. עכ"ל הכ"י.

והנך רואה, שזאת היא האגדה שהביא ג"כ בעל מדרש הגדול לפסוק כי תקנה עבד עברי, ונדפסת לקמן צד 117 והלאה, ועיין מ"ש שם בצד 118 הערה ז'. ונראה שהכותב כ"י זה, לקח מאמר זה ממדרש הגדול, אשר לדעת אנשי תימן, מחברו הוא ר' אברהם בן הרמב"ם, כמ"ש בספרי לקוטי מכילתא לדברים בחלק האשכנזי צד 8 (ע' ספר שי למורה צד 85). עכ"ל הרד"צ הורוביץ בהערותו שם.

זאת ועוד, בספר "תשובות רבינו אברהם בן הרמב"ם" (מקיצי נרדמים", ירושלים ה'תרח"צ), באחת מתשובותיו שם (סימן קט"ז, עמוד 201) בסוף התשובה, נוסף בכת"י 'עיין במדרש הגדול'. אמנם, המהדיר שם מעיר שודאי הוספה מאוחרת היא. אך איני יודע על בסיס מה העיר כן, הגם שמלשון המהדיר משמע שכתובה היא גם כן בכתבת אותו סופר בכת"י וולעת עתה, לא ראיתי את הכת"י הנ"ל.

□ □

ר' אפרים יהודה וזנוברג ז"ל, במבואו לפירוש רבינו אברהם בן הרמב"ם על התורה (לונדון ה'תשי"ח, עמוד 22), העלה לשון אגרת ששלח רבינו אברהם הנ"ל לאחד מאוהביו, בה מזכיר את חיבוריו אשר חיבר, וזה לשונה:

נוסח כתב שנכתב אצל [הרב] אברהם ביר' משה הרב הגדול ביר' מימון... והחבורים אשר התחלתי בהם אחר פטירת אבא מורי זצ"ל, דקדוק פירוש התלמוד וספר הביאור לעקרי החבור, עדיין לא מצאתי פנאי להשלימם. אבל חיבור אחד בלשון קדר וישמעאל חברתיו ועל יסודי היראה והאהבה בניתי ומספיק לעובדי השם קראתיו, עזרני ה' והשלמתי חבורו ודקדקתי והעתקתי רובו, ונעתק לארצות רחוקות מקצתו. ופירוש התורה ששמעת, שמועתו אמת, כי התחלתי בו. ואילו הייתי פנוי מעבודת המלך ועסקים אחרים, הייתי משלימו בשנה אחת או שתיים. אבל לא אוכל לכתוב בו אלא בשעות קטנות בין ימים רחוקים וכו'. עכ"ל האגרת שם לעניינינו.

לגבי החיבורים 'דקדוק פירוש התלמוד וספר הביאור לעקרי החבור' הנוכרים כאן באגרת, העיר שם במבוא (הערה *99) בזה"ל, כך הובא לנכון בכל הדפוסים שנזכרו בהערה שלפני זו ובכללם שני הדפוסים של איגרות הראב"ם על ידי מרגליות. אמנם בצטטה מאגרת זו שהוסיף מרגליות בתולדות הראב"ם דפוס ירושלים (צד יח הערה 6), כבר הביא מרגליות "דקדוק פירוש המשנה" במקום "דקדוק פירוש התלמוד". ועל ידי זה היה לי משא ומתן עם אחד מיוחד בין ידידי, שיצא לו משם עוד חיבור אחד לראב"ם שלא נמצא זכרו בשום מקום אחר. עוד יש להעיר, כי שם החיבור הנזכר "פירוש התלמוד" ולא "דקדוק פירוש התלמוד". וכוונת הראב"ם במה שכתב "דקדוק פירוש התלמוד וספר הביאור לעקרי החיבור עדיין לא מצאתי פנאי להשלימם", שכבר גמר את שני ספריו פירוש התלמוד וספר הביאור לעקרי החיבור, אלא שלא השלים עוד את דקדוקם (ובמקום "להשלימם" שאינו מדויק, היה צ"ל "להשלימו", ואולי יש שם ט"ס) וכו'. עכ"ל שם בהערותו.

אולם, נראה לי, שגירסת "דקדוק פירוש המשנה" ובמקום "דקדוק פירוש התלמוד", היא הגירסא הנכונה. וכוונתו בזה, בחיבורים המוסבים על ספרי אביו – פירוש המשנה וחיבור משנה תורה. שהרי כידוע, ישנן סתירות בין משנה תורה לפירוש המשנה, באשר חזר בו רבינו הרמב"ם במשנה תורה מדברים רבים שסבר לפני כן בפירושו למשנה, כפי שהעיד הוא עצמו בתשובותיו (בלאו, סימן ר"ז), אשר הוא עצמו החל בזה לדקדק שוב בפירושו למשנה ולהתאימו לדבריו שבחיבור. כלשונו שם, 'מה שכתבנו בחבור, הוא הנכון אשר אין בו ספק. וכך כתבנו בפרוש המשנה. וזה אשר בידכם ובפירוש המשנה', הוא הנוסחה הראשונה אשר יצאה מתחת ידינו **קודם שדייקנו**. אלא שלא הספיק רבינו הרמב"ם לסיים דקדוקו בזה, ובא בנו אחריו ומלא את ידו, וזה כוונתו באומרו "דקדוק פירוש המשנה". ואמנם, לפי זה, יש לבדוק שוב את כל ההגהות והתיקונים אשר נעשו בפירוש המשנה כת"י המפורסם ככתי"ק (אשר יצ"ל בדפוס צילום, קופנהגן ה'תשט"ז), אם אכן רובם ככולם הם מעשה ידיו או מעשה ידי בנו רבינו אברהם.

כמו כן, רבינו הרמב"ם הצטער בסוף ימיו על כך שלא כתב מקורות לדבריו בחיבור משנה תורה, בפרט למקומות שאינן ידועים וברורים אלא נרמזו במקומות שונים, שאף הוא עצמו אירע לו ששכח לזמן מה את מקור דבריו מהתלמוד. כמו שכתב הוא עצמו באגרתו לרבי פנחס הדיין (לפסיא, דף כו.) בה סיפר אשר בא אליו אחד מהדיינים שם ושאלו היכן מקור איזה דין הכתוב בחיבורו, ורבינו לפי שעה זכור היה לו שמקומו במסכת גיטין וחיפש שם ולא מצא וכבר הלך אותו דין מאתו, עד שלבסוף מצא זאת רבינו והחזירו לאותו דין והראהו, אז ניחם רבינו על כך שלא ציין מקור אותן ההלכות שאין מקורן ידוע וברור. על כן בא בנו אחריו, ואולי על פי צוואת אביו, לגלות את שורשי ועקרי דבריו בחיבור מהיכן מוצאן ועיקרן. וזהו כוונתו באומרו "ספר הביאור לעקרי החיבור". נמצא לפי זה, ששני חיבורים אלו הנ"ל, אינם חיבורים שונים וחדשים

בפני עצמם, אלא משלימים הם את חיבורי אביו – פירוש המשנה וחיבור משנה תורה. ולפי זה גם מובן, דרך אגב, מדוע אמר 'החבורים אשר התחלתי בהם אחר פטירת אבא מורי זצ"ל'. שאם לא כן, מה ענין להזכיר כאן פטירת אביו, וכי בהא תליא מילתא. כך נראה לי.

ושם בהמשך המבוא (עמוד 28, הערה 132) העיר העורך הנ"ל בזה"ל,

דברי הראב"ם עצמו באיגרתו המפורסמת שעמדנו עליה לעיל (עמודים) 22–23 שהזכיר שם את כל חיבוריו ולא הזכיר כלום ממדרש הגדול, נוטים להכריע שהקבלה ביד אנשי תימן המיחסת לו את חיבור מדרש הגדול, אינה אלא טעות. הן אמת שגם כן לא הזכיר הראב"ם שם את תשובותיו כמו התשובות להשגותיו של ר' דניאל הבבלי על ספר המצות לרמב"ם ועל היד החזקה (ששוב נקבצו יחדיו ואולי לא על ידי הראב"ם עצמו, בשני הספרים ברכת אברהם ומעשה נסים) ושאר תשובותיו במקצועות שונים. אמנם אין זו סתירה כלל וכלל, כי לא הרי מדרש הגדול שהוא חיבור ארוך ורחב, כהרי אותן התשובות שאינן חיבור מיוחד וגם מסתבר שהרבה מהן נכללו בתוך הספר שהזכיר הראב"ם שם וקרא לו "ספר הביאור לעקרי החיבור". עכ"ל. וב"מצפונות יהודי תימן" שם (עמוד 182), העלו דבריו לחיזוק שיטתם.

אולם, לדעתי, אין כל ראייה מהאגרת הנ"ל להיקף כל חיבורי רבינו אברהם בן הרמב"ם ז"ל, שכביכול רק אלו חיבר ותו לא. שהרי לא בא למנות בה את חיבוריו כולם, אלא רק להראות לאוהבו – אשר שאלו על אודות פירושו לתורה, אופן טרדתו בשאר חיבורים ועסקים שונים, אשר היא סיבת אי השלמתו פירושו לתורה כפי חפצו. עד כדי כך, שאפילו חיבורו השלם שכבר השלימו, אשר קראו בשם "מספיק לעובדי השם", לא הספיק לדקדק ולהעתיק אלא רובו, וגם הוא לא נעתק לארצות רחוקות אלא מקצתו. כלשונו שם באגרתו ולפי זה, יתכן, שמה שמצוי לפנינו בכת"י רק חלקים אחדים מספרו "המספיק לעובדי השם", אין זה משום ששאר חלקיו אבדו – כפי ששיערו כמה מן החוקרים, אלא שמלכתחילה לא הועתקו, שהרי כתב שם שלא הועתק ממנו אלא 'מקצתו'. אמנם, מסתבר, שגם מהמקצת שהועתק נאבד מקצתו.

אבל באמת, התעסק בעוד חיבורים שונים אשר לא נזכרו שם באגרתו, או גם חיבורים אשר החל בהם לאחר זמן אותה האגרת, כיאה לרבינו וזרעו הנכבד, אשר מוחם פורה הוא ואינם מושכים ידיהם מקולמוסם.

ואמנם, מצינו לו לרבינו אברהם בן הרמב"ם ז"ל, בתשובותיו (שם, סימן ס"ג, עמוד 67), אשר השיב בזה"ל,

וזאת היא התשובה השניה, לו היה המקרא הזה, ר"ל והלכת בדרכיו, מצוה כוללת, לא היה נאמר בסגנון זה, אלא היה אומר כי תשמור את מצות יי' א-להיך ללכת בכל דרכיו, כמו שאמר בפרשת ועתה ישראל מה יי' א-להיך שואל מעמך. ואע"פ שיש לנו פרוש רחב בענין הכתוב הזה, אין כאן המקום להזכירו, וכבר הכנסנוהו אל תוך ספר הדרשות שאנו עוסקים בחבורו. עכ"ל.

נראה לי, ש"ספר הדרשות" הנזכר שם בתשובתו, אינו פירוש התורה אשר החל בחיבורו, אלא ספר אחר הוא, ושמו מוכיח עליו.

לפי זה, יש מקום לומר, אשר זה הוא ספר "מדרש הגדול" הידוע, אשר מבוסס הוא על שלוש מדות שהאגדה נדרשת בהן, כפי הכתוב שם בהקדמתו אשר כולה על ענין זה.

[ומה שהעיר שם המהדיר (הערה 13) אשר במדרש הגדול דברים, דרשה זו הולכת על פסוק 'ללכת בכל דרכיו' ולא על פסוק 'הלכת בדרכיו', זה אינו. שכן במדרש הגדול פרשת וירא (י"ח, י"ט) נדרש כן על פסוק 'הלכת בדרכיו', שכן כתוב שם בזה"ל, לפי שכל אחד ואחד מבני אדם, יש לו דעות רחוקות משונות זו מזו, ויש בין כל דעה ודעה דיעות בינוניות ממוצעות והן הנקראין הדרך הישרה ומצווין אנו ללכת בהן, שנאמר ושמרו דרך ה' ואומר **והלכת בדרכיו**. אמרו חכמים, מה הוא חנון אף אתה היה חנון, מה הוא רחום אף אתה היה רחום וכו', עכ"ל.]

עוד יתכן, שחיבור זה, כבר התחיל בו רבינו הרמב"ם עצמו, אלא שלא השלימו, ובא בנו רבינו אברהם והשלימו. שכן באגרתו לקהל לונזל (לפסיא, דף מד.) כתב רבינו הרמב"ם בזה"ל,

אפילו הפירושים שעשיתי וכמה עניינים שחברתי בלישנא דרבנן שהן עדיין אפילות, לא נשאר לי פנאי לדקדק אותן ולהגיהן עד שיצאו לאור העולם. עכ"ל.

אם אכן הם פני הדברים, מובן אם כן מדוע יש המייחסים את מדרש הגדול לרבינו הרמב"ם – כדוגמת המובא בספר "חכמת המשכן" הנ"ל, שכן הוא היוצר הראשון של מדרש זה אשר כתבו בלישנא דרבנן.

אך אלו המייחסים אותו לרבינו אברהם בנו, הוא משום שהוא זה אשר

השלימו, ואין המלאכה נקראת אלא על שם גומרה. ומה שלא חתם שמו עליו, כנראה משום שראה בזה חיבור שאינו שלו אלא של אביו – רבינו הרמב"ם ז"ל.

[אמנם לענין מדרש הגדול על אסתר, יש המייחסים אותו גם כן לאותו מחבר מדרש הגדול על התורה. וראה להרב יחיא קאפח ז"ל בחיבורו "דברי צדיקים וזכרונם בתימן" (שם, עמוד 1383, אות י"ח ושם הערה 38), שלא קבל זאת בוודאות שאכן מחברם אחד הוא, ועיי"ש].

ועתה ראה ראיתי במבוא לפירוש הר"י אלאמשאטי ז"ל על הרמב"ם ז"ל ("גנוזות הרמב"ם ובית מדרשו", ירושלים ה'תשפ"א, עמוד ו') אשר העיר המהדיר בזה"ל,

נראה גם שלמעלה ממאה שנים לפניהם, היה פירושו של רבי יעקב אלאמשאטי מוכר בתימן. העירני ר' דוד הנשקה, שבמדרש הגדול (שמות טז, כט) מרחיב במקור לשיעור תחומין, ולשונו מועתקת מלשון ר"י אלאמשאטי (פכ"ז ה"א), כולל הלשון המחודשת שבסיום הדברים, "והני מילי מדרשא מדברי סופרים אבל מן התורה שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל", המכוונת לשיטת הרמב"ם שדבר הנלמד מדרשא נידון כדברי סופרים. מכך נראה שהפירוש היה בתימן ונלמד שם, ויש להוסיף ולברר את השפעתו על חיבוריהם של גדולי תימן. עכ"ל.

ולדעתי, איפכא מסתברא. הר"י אלאמשאטי לקח את דבריו ממדרש הגדול, לא להיפך.

שכן הרואה במדרש הגדול שם, יבחין שהלשון שם יותר מתוקן ומושלם. לעומת זאת, בפירוש הר"י אלאמשאטי, יש חסרון תיבות פה ושם. לדוגמא, נשמט בתחילה 'גבול מגבול', למרות שהוא דורש כן שם לקמן בסמוך. ועוד מעט תיבות, כיוצא בזה. אשר יאמר, כי הוא זה המעתיק ממדרש הגדול, לא להיפך.

אם כן, גם מכאן רגליים לדבר, אשר מדרש הגדול נתחבר בבית מדרשו של רבינו הרמב"ם וזרעו אחריו, אשר הר"י אלאמשאטי ז"ל היה מיושבי בית מדרשם וכמובא שם במבוא, עיי"ש, ואם כן אין ראיה לכך שפירושו הגיע לתימן, ומכל שכן שלא השפיע על חכמיהם.

מכל הני מילי דלעיל, הנך למד, שלא זו בלבד אשר אין שום הוכחה מוחלטת שמחבר מדרש הגדול הוא רבי דוד עדני ז"ל, אדרבא, ישנן יותר הוכחות ברורות אשר מדרש הגדול התחבר כבר קודם זמנו, אלא שהוא העתיקו.

ולא זו בלבד שאין שום פירכא על דברי מהרי"ץ ז"ל ביחסו את "מדרש הגדול" לרבינו אברהם בן רבינו הרמב"ם ז"ל, אדרבא, ישנן יותר הוכחות אשר יצא חיבור זה מבית מדרשו.

דרך אגב, זה מקרוב נדפס מדרש הגדול על אסתר (הוצאת מכון "האוצר", ירושלים אדר ה'תשפ"ג) בתוספת ביאור מהגר"ח קנייבסקי ז"ל, ושם בהסכמת בן הגר"ח קנייבסקי, כתב אשר כמה פעמים שמע מאביו הגר"ח כי יש דעות שבעל המדרש הוא רבנו אברהם בן הרמב"ם ז"ל או אחד מבני דורו. ע"כ. מעניין שגם הגר"ח ז"ל לא קבל בוודאות מוחלטת את ההשערה ה"וודאית" שר' דוד עדני ז"ל הוא מחבר מדרש הגדול.

וה' ברוך הוא, יאיר עינינו על דבר אמת. אכ"ר.

מאחר שהרהרתי בכך וידעתי את פרסום המנין הזה שבידי העם, ידעתי כי כשאזכיר אני את המנין האמיתי שראוי למנותו, סתם בלי ראיות, הרי הקורא הראשון שיקראהו ידמה מיד שזו טעות, ותהיה אצלו הראיה שזו טעות [כיון] שהוא מנוגד למה שכתב פלוני ופלוני. הרי כך היא דעתם של רוב יחידי הסגולה בזמנינו זה, שאינם בוחנים אמיתת הדבר בעניינינו, אלא בהסכמתו לדברי מי שקדם, בלי לבחון את הדבר הקודם [ההוא עצמו]. ואם יחידי הסגולה כן], ההמון על אחת כמה וכמה.

(רמב"ם ז"ל, בהקדמתו לספר המצוות)